

Jana Hrbková

INFORMAČNÍ MÉDIA

- rozvoj kritického
myšlení v závislosti
na druhu dostupných
informací,
porozumění médiím

MANUÁL

I | R
D | S

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MS
MT

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Jana Hrbková

INFORMAČNÍ MÉDIA

– rozvoj kritického myšlení
v závislosti na druhu dostupných
informací, porozumění médiím

manuál k projektu IRDS

Výukový blok č. 4

2019

INFORMACE
PRO ROZVOJ DEMOKRATICKÉ
SPOLEČNOSTI

Obsah

<u>Úvod aneb proč vznikla tato kniha a co se v ní dozvíte</u>	4
1. <u>Člověk a společnost</u>	10
2. <u>Spravedlnost</u>	21
3. <u>Sociální solidarita</u>	28
4. <u>Sociální stát a problém chudoby</u>	42
5. <u>Spravedlnost a daně</u>	50
<u>Závěr</u>	55
<u>Použitá literatura</u>	56

Úvod

aneb proč vznikla tato kniha a co se v ní dozvíte

Kniha, kterou právě začínáte číst, je jedním z výstupů projektu Informace pro rozvoj demokratické společnosti (IRDS).¹ O co v projektu jde? A jaké jsou jeho cíle? V základních informačních materiálech o projektu najdeme následující informace: Projekt IRDS je založen na skutečnosti, že právě informace jsou základem pro kvalitně fungující demokratickou společnost. Je v něm kladen velký důraz na schopnost mladých lidí odpovědně přistupovat k rozhodovacím procesům. Cílem projektu je, aby studenti získali kompetence pro bezpečné a tvořivé využívání informací a naučili se rozeznávat kvalitní informace od informací nekvalitních, lživých, manipulativních a zkreslených. Jde také o to, přivést mladé lidi ke kvalitním zdrojům informací a k práci s primárními zdroji nejen s informacemi zprostředkovanými cestou webového prostoru. Projekt je realizován v souladu s Koncepcí podpory mládeže na období 2014 – 2020, ve které je kladen velký důraz na schopnost a zodpovědnost mladého člověka, na jeho aktivní účast v rozhodovacích procesech s vědomím dopadu svého rozhodnutí na sebe a na druhé, a na podporu rozvoje kompetencí dětí a mládeže pro bezpečné a tvořivé užívání médií. Studenti by si měli osvojit kritický přístup k mediálním obsahům a naučit se efektivně využívat média jako zdroj informací. Mladí lidé se často nedokážou orientovat ve světě sdělovaných informací a systematického využívání „ovlivňujících taktik“, jsou důvěřiví, neumějí rozlišit pravdu od nepravdy a dělá jim problém, díky menším životním zkušenostem, udělat si správný úsudek.

Primárním cílem projektu je rozvoj kritického myšlení, schopnosti získávat

¹ Projekt IRDS s registračním číslem CZ.02.3.68/0.0/0.0/16_032/0008181 je řešen v rámci Operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání (OP VVV), víceletého tematického programu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Projekt byl přidělen ČVUT v Praze v rámci Výzvy OP VVV č. 02_16_032 Budování kapacit pro rozvoj škol II, aktivita č. 7: Kompetence pro demokratickou kulturu.

relevantní informace a analyzovat je s využitím mezioborových vazeb. Důležitě je pak spoluvytvářet vědomí dopadu svého rozhodnutí na sebe a na druhé. Aktivní zapojení mladých lidí do procesů spolurozhodování a spoluúčasti na rozvoji občanské společnosti je možné jen na základě kvalitních informací. K cílům projektu dále patří: rozvíjet kompetence mládeže pro bezpečné a tvořivé využívání médií, nabízet mladým lidem rozmanité cesty ke kultuře, umění a tradicím, a probouzet u studentů středních škol potřebu zapojit se do občanského života.

Studenti by díky zapojení do realizace projektu měli být schopni: správně vnímat a interpretovat informace, prezentovat informace a vlastní názory, naučit se kritickému myšlení a správnému vyhodnocování informací, a získávat a rozvíjet kompetence demokratického občana.

Klíčovým slovem, které je v názvu projektu a znovu a znovu se objevuje v celém textu je pojem **informace**. Co si vlastně pod tímto pojmem máme představit? Pojem informace (z latinského informatio = představa, výklad, poučení, rys, anebo také z latinského informare = dostávat podobu, formovat, tvořit, představovat si, vytvářet představu) může být definován různými způsoby: Jiří Cejpek v knize Informace, komunikace a myšlení² uvádí, že již v roce 1979 bylo v jedné odborné publikaci uvedeno 311 definicí tohoto pojmu. Pojem informace byl prvně zaznamenán již ve středověku – v roce 1274 – ve významu souboru aktů, které vedou k prokázání trestného činu a odhalení pachatelů. Informace musíme odlišit od údajů. Údaje = *data* jsou jakékoliv zprávy anebo jejich části, které zachycují nějaký úsek světa, reality, a které mohou, ale nemusejí mít pro nás informační hodnotu. Údaje jsou tedy jakousi „surovinou“, zdrojem pro přípravu a zpracování informací. Z uvedeného je zřejmé, že pojem data (údaje) je širší, a ne všechna data jsou automaticky informacemi. Daty jsou i sdělení, která pro nás nejsou nijak užitečná, „nic nám neříkají“ a neposkytují nám žádný informační obsah. To znamená, že *za informace považujeme pouze takové údaje, které nám něco sdělují, které odstraňují anebo snižují naši neznalost o určitém jevu.*

Informace můžeme popsat následujícími charakteristikami:

- mají povahu podnětů vnějšího světa a našeho vnitřního světa, uvádějí v činnost náš mozek;

² CEJPEK, J.: Informace, komunikace a myšlení. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1037-X.

- představují míru odstranění neuspořádanosti (entropie), míru organizace v systému;
- jsou to údaje zaznamenané na hmotných nosičích a cirkulující v technických zařízeních;
- jsou zprávy, jejichž obsah je pro příjemce pochopitelný;
- představují význam přisouzený datům;
- jsou údaje přetvořené požadovaným způsobem;
- znamenají čerpání zpráv nebo obsahu z vnějšího světa;
- jsou to měřitelné veličiny, nezávislé na fyzikálním prostředí, kterým jsou přenášeny;
- jsou to údaje vytvořené jako výsledek zpracování dat.

Informace budeme chápat jako článek řetězce „reálný svět – data – informace – znalosti“

Hlavním tvůrcem a spotřebitelem informací je člověk. To, jak vnímáme nějakou zprávu, závisí na tom, jaké jsou naše dosavadní individuální a skupinové zkušenosti a znalosti. Působí i naše emoce, fantazie, vůle a schopnost poznávat. V mozku se informace zpracovávají a mění se v poznatky. Důležité je množství podnětů tedy informací, jejich zpracování a schopnost je třídít, tvořivě myslet a využívat je k tvorbě poznatků. Informace jsou tedy složkou poznání, která umožňuje naši orientaci ve světě.

V této učebnici se budeme věnovat otázkám sociální spravedlnosti a solidarity. Výběr tohoto tématu nebyl náhodný. Sociální problematika, zejména otázky spravedlnosti a solidarity a dosahování společenského konsensu³ týkajícího se této problematiky jsou v současnosti velmi aktuální a významné. Jejich význam se v budoucnu nejspíš ještě zvýší z důvodu velké a rostoucí důležitosti „lidského faktoru“ ve společenském rozvoji, protože člověk, jeho vzdělání, zdraví, pracovní činnosti, využívání volného času i mezilidské vztahy jsou ovlivňovány rozmanitými státními institucemi a realizovanou vládní politikou.

Sociální problematika je často využívána jako zajímavé předvolební téma, když se politici různých stran a hnutí snaží přesvědčit své voliče, že právě oni budou těmi pravými, kteří do této oblasti vnesou pořádek, *spravedlnost*

³ Konsensus = shoda názorů, mínění, souhlas s něčím.

a přiměřenou míru *solidarity*. Ale místo smysluplných informací jsou voliči často zahlcováni bezobsažnými frázemi s nulovou informační hodnotou. Jak jinak lze hodnotit například billboard s heslem: „Spravedlivé daně“? Ta *nulová informace* nespočívá samozřejmě v tom, že by spravedlnost neměla žádný obsah. To v žádném případě. Ale je to pojem velmi široký a můžeme na něj nahlížet z různých zorných úhlů, jak dále ukážeme. Takže když někdo slibuje spravedlivé daně, co tím chce vlastně sdělit? Odpověď je: vůbec nic. Jakou jsme se dozvěděli informaci? Odpověď je: vůbec žádnou. Takže následuje logická otázka: Proč tedy někdo používá takovéto heslo? Vždyť to nedává vůbec žádný smysl! Aneb snad ano? Co si o tom myslíte, milí studenti?

Možná bychom mohli odpovědi na tyto otázky odložit na konec druhé kapitoly. Ale asi bude lepší, když odpovíme hned. Ostatně, já si myslím, že většina z vás už odpovědi zná: Hesla na billboardech mají upoutat pozornost, mají být jednoduchá a nejsou primárně určena k tomu, aby o nich voliči příliš přemýšleli. A spravedlivé daně? No ty chce přece úplně každý, anebo ne? Takže si pod tím každý může představit to, co sám chce. A oslovení jsou tím tedy úplně všichni... K těmto otázkám se nicméně ještě vrátíme ve druhé, ale především v páté kapitole.

Jak je učebnice strukturovaná? V první kapitole se krátce zamyslíme nad místem člověka ve společnosti a uvedeme charakteristiku sociální politiky, se kterou je problematika spravedlnosti a solidarity úzce spjatá. Druhá kapitola bude věnována spravedlnosti: nejdříve ji vymežíme, a pak ukážeme na souvislosti mezi spravedlností, rovností a svobodou. Ve třetí kapitole budeme hovořit o sociální solidaritě a v dodatku k této kapitole uvedeme výsledky výzkumu uskutečněného mezi vysokoškoláky v letech 2011 až 2014 a věnovaného postojům mladých lidí k solidaritě a spravedlnosti v sociální politice. Ve čtvrté kapitole budeme hovořit o sociálním státě a existenci chudoby v současné společnosti. V páté kapitole ukážeme, jaká hlediska musí být zohledňována při tvorbě daňové soustavy a jak rozmanité mohou být „spravedlivé daně“. V závěru stručně shrneme získané poznatky a zamyslíme se nad tím, jak rozlišovat a číst informace o sociální problematice publikované v médiích.

Několik poznámek místo předmluvy

Tato kniha je středoškolskou učebnicí, je tedy určena nejenom k četbě, ale i ke studiu. Když jsem jako autorka uvažovala nad tím, jakou formou

tuto knihu psát, jestli u autorů učebnic oblíbeným neosobním stylem anebo v často doporučované 1. osobě množného čísla anebo zvolit jiný způsob, uvědomila jsem si, že každý z uvedených stylů má své klady a své zápory a že je vlastně nemožné se strefit do vkusu úplně všech budoucích čtenářů – středoškolských studentů. A proto jsem se rozhodla, že to všechno trochu zkombinuji. Ve velké části textu využívám formu dialogu se čtenáři – oslovuji je 2. osobou množného čísla. Na mnoha místech o sdělovaném obsahu „nahlas přemýšlím“ a používám 1. osobu množného čísla, ale občas ke čtenářům promlouvám i v 1. osobě jednotného čísla. To proto, abyste moji milí čtenáři měli pořád na zřeteli, že se snažím vás vtáhnout do svých úvah a že bych si přála, abyste se mnou o všech problémech přemýšleli a v duchu či nahlas diskutovali.

Autoři učebnic, odborných knih, skript a různých jiných studijních materiálů, dříve než začali sami něco psát, museli přečíst stovky různých studijních materiálů, knih a jiných publikací a nastudovat tisíce stránek odborných textů. Takže to, co pak sami napíšu, je výsledkem nejenom jejich znalostí a vědomostí, ale i nashromážděného vědění mnoha jiných odborníků, vědců, pedagogů a dalších. (Právě proto se autorům odborných publikací při psaní spíše nedoporučuje používání 1. osoby jednotného čísla.) V článkách v odborných časopisech či v odborných knihách, ale stejně tak při psaní bakalářských, diplomových, disertačních a jiných závěrečných prací se od autorů vyžaduje, aby důsledně odlišili vlastní „přidanou hodnotu“ od toho, co před nimi vymysleli a jinde už napsali jiní. Odborné články a závěrečné práce jsou proto plné odvolávek na díla jiných autorů a obsahují četné citace odborných textů. V učebnicích, zejména těch středoškolských, se ale tento způsob psaní spíše neuplatňuje, protože časté citace dělají text mnohem hůře srozumitelným a těžkopádným. Zpravidla se jenom v závěru jednotlivých kapitol či celé učebnice uvádějí seznamy použité, citované či k dalšímu studiu doporučené literatury.

I v této učebnici bude na jejím konci uveden seznam použité literatury, která bude moct posloužit i jako doporučená k dalšímu studiu. Pouze v těch případech, když v učebnici použiji přesně citované texty z jiných publikací, uvedu v poznámce pod čarou citovaný zdroj. Opakuji, nebude to proto, že bych chtěla vše, co zde bude napsáno, vydávat za své vlastní myšlenky, ale z důvodu, aby byl předložený text lépe srozumitelný a podle možnosti zajímavý a čtivý.

A ještě několik závěrečných poznámek pro čtenáře, studenty středních škol. Jak již bylo uvedeno na začátku, byl text učebnice vytvořen jako výstup projektu Informace pro rozvoj demokratické společnosti, konkrétně pro výukový blok, v jehož názvu je slovní spojení „rozvoj kritického myšlení“. A právě k tomu budete v celém textu vedeni: k *myšlení*, k zamýšlení se nad pojmy a jevy, k promýšlení souvislostí. Možná, že vám to někdy bude připadat složité anebo zbytečné: proč byste měli zkoušet vymýšlet nějakou definici něčeho, když ji už před vámi někdo vymyslel, vždyť stačí, když uděláte jeden klik myší, a internetový prohlížeč vám nabídne desítky různých definicí. Ale učit se ty definice, to není naším hlavním cílem. Tím cílem je právě to *myšlení*. Abyste se učili a snažili *samostatně myslet*. Abyste byli schopni a ochotni věci promýšlet, a ne jenom klikat na desítky různých pojmů a nasávat jako houby po dešti myšlenky jiných. Protože pouze tak budete schopni se v tom moři informací neztratit a posunout se ve svém vzdělání a životě dál.

V učebnici jsou uvedeny – většinou jako poznámky pod čarou – definice používaných cizích slov, ale i pojmů, které znáte, a přesto vám jejich význam nemusí být úplně jasný. Mám za to, že snažit se za každou cenu vyhnout cizím slovům a novým pojmům by bylo zbytečné. Právě tehdy se pro vás z údajů a faktů stanou informace a posléze znalosti, když jim budete správně rozumět. Není potřeba, abyste se uvedené definice či spíše charakteristiky učili zpaměti. Důležité je jim porozumět a vědět, v jakém významu by měly a neměly být používány, a co sdělují. To je předpokladem k tomu, abyste o věcech a problémech uměli *přemýšlet ve správných pojmech* a uměli je vhodně používat.

1. Člověk a společnost

Lidský život se odehrává v konkrétní společnosti. Od narození jsme obklopeni jinými lidmi, jsme na nich závislí a ve vztazích s jinými lidmi rosteme, rozvíjí se naše osobnost, naše vlastnosti, charakter a zájmy.

Úkol k zamyšlení

Pokuste se vytvořit definici pojmu společnost.

Jak jste byli úspěšní? Podařilo se vám popsat lidskou společnost výstižně? Možná si řeknete, k čemu takovéto hraní se slovíčky, když přece každý ví, co to je. Ano, dnes a denně se tento pojem používá. Hovoří a píše se o tom, jaká je „naše společnost“, že „v české společnosti dochází k...“, že „ve společnosti lze pozorovat, jak...“, atd., a nikdo si neláme hlavu tím, co vlastně ta společnost je, protože je to všem jasné. Cílem našeho úkolu bylo, abyste se zamysleli nad tím, jaké jsou základní charakteristické znaky společnosti, abyste vybrali to, co se vám zdá důležité a aby ta definice vznikla ve vaší hlavě, jako výsledek vašeho myšlení, vašich vědomostí a vaší *schopnosti používat to, co znáte*.

Psychologie chápe **společnost** jako *organizované seskupení lidí, kteří jsou v určitém vzájemném vztahu*. Pro společnost jsou charakteristické následující znaky. Lidé ve společnosti:

- jsou pokračovateli určitých – od minulých generací převzatých – tradic, kultury, historie;
- sdílejí společně ekonomické činnosti – tedy výrobu, obchod, spotřebu apod.;
- žijí v určitém politickém uspořádání;
- žijí na určitém území, v určité lokalitě.

K dalším znakům společnosti patří:

- individuální vlastnosti jednotlivců se formují a vytvářejí vlivem existujícího prostředí, společenského uspořádání a postavení jednotlivce ve společnosti;

- činnosti lidí mají společné cíle;
- život ve společnosti umožňuje lidem dosáhnout nejvyšší formy soběstačnosti vzhledem k okolnímu prostředí.

V běžném uvažování se nejčastěji objevují dva základní pohledy na **vztah člověka a společnosti**. Oba vycházejí z toho, že je možné a nutné jednoznačně oddělit člověka jako jednotlivce, jako nositele psychiky, od společnosti, která je jeho okolím a prostorem, kde žije.

První pohled zdůrazňuje, že *prvořadý je člověk*, jako individuum a že z něj jsou odvozeny další společenské charakteristiky. Že z konání, činností a vztahů jednotlivce vznikají složitější společenské *jevy* (například spolupráce, konflikty, apod.) a *instituce*¹ (jako například rodina, vrstevnická skupina, národ). Tedy, když to shrneme, že jednatel je určujícím prvkem a že to, jací jsou jednotlivci, předurčuje, jaká bude výsledná společnost.

Druhý přístup vychází z toho, že člověk nemůže žít jinde než ve společnosti, že se do ní rodí, vyrůstá a žije v ní, a to, jaká je struktura společnosti, jaké jsou v ní vztahy a instituce je určující pro to, jaký pak bude jednatel.

Ke kterému z těchto přístupů byste se přiklonili? K prvnímu? Ke druhému? Anebo ani k jednomu z nich?

Mnoho odborníků poukazuje na to, že *jednatel a jakákoliv společnost nestojí k sobě v protikladu*, vzájemně se nevylučují, ale naopak k sobě nerozlučně patří, neboť společnost bez jedinců není myslitelná, podobně jako se jedinec v současnosti nachází vždy v určitém sociálním systému konkrétní společnosti.

Proces objevování lidské společnosti jedincem a zaujetí adekvátní pozice ve společenské dělbě úloh a činností se označuje jako *socializace*². Na začátku socializace je postavení člověka ve společnosti dáno objektivními faktory, které on sám nemůže ovlivnit: člověk se rodí v určité zemi, v konkrétní rodině, vychovávají ho rodiče s určitými názory. Později se však ve vztahu mezi jedincem a společenským prostředím, do kterého vstupuje, uplatňuje

¹ *Instituce* je pojem, který má mnoho významů. Institucí je vaše škola (vzdělávací instituce), ministerstvo (vládní instituce), divadlo (kulturní instituce) atd. Zjednodušeně řečeno: instituci tvoří lidé, jejich vztahy, jejich činnosti a různá zařízení, jež ovlivňují či regulují nějakou složku společnosti anebo nějakou společenskou činnost.

² *Socializace* je složitý proces, při kterém se člověk mění z bytosti biologické na bytost sociální se specificky lidskou psychikou. V rámci tohoto procesu získává člověk základní kulturní návyky, učí se mluvit, vytváří si svůj pohled na svět apod.

i subjektivní faktor – člověk může do jisté míry sám rozhodnout, v jakém společenském prostředí bude žít a sám aktivně toto prostředí spoluvytváří a mění.

Socializace probíhá zejména formou *sociálního učení* v rodině, ve škole, při různých činnostech v zájmových kroužcích, ve vztazích s jinými lidmi. Sociální učení se tedy netýká jenom školy, jde o složitý dlouhodobý proces, při kterém se člověk učí tomu, jak má jednat s jinými lidmi, jaké jsou přiměřené formy chování v různých situacích, zjišťuje, jak jednají jiní lidé, jako jsou jejich zájmy, motivy³, hodnoty⁴ a hodnotový systém.

Výše uvedené pojmy, zejména motivy a hodnoty, úzce souvisejí s lidskými postoji a předsudky.

Úkol k zamýšlení

Zamyslete s nad tím, jak byste definovali pojmy „postoj“ a „předsudek“ a potom vyberte z uvedených možností tu, která podle vás daný pojem nejvýstižněji charakterizuje.

Postoj je:

- a. schopnost jednotlivce řešit samostatně vzniklé problémy.
- b. poměrně stálý sklon jednotlivce reagovat v určitých situacích určitým způsobem.
- c. schopnost člověka navazovat vztahy s jinými lidmi.

Předsudek je:

- a. nenávisť vůči jednotlivcům či skupinám vyvolaná psychickou poruchou.
- b. špatná zkušenost s někým anebo s něčím, která vede ke strachu z nových věcí.
- c. nepřátelský postoj vůči lidem patřícím do jiné skupiny, který je předem daný.

Jak jste vybrali?

³ *Motiv* je vědomý či nevědomý záměr, cíl, pohnutka, příčina chování.

⁴ *Hodnota* je subjektivní cena, kterou něčemu přisuzujeme, je to něco, co uznáváme, přijímáme, co je pro nás žádoucí.

Řešení úkolu k zamyšlení:

Postoj vyjadřuje vztah jednotlivce k něčemu, je to tendence reagovat kladně či záporně na určité skutečnosti. Správná odpověď je tedy b).

Předsudek je nepřátelský postoj vůči určité skupině či jednotlivci, který vychází z toho, že u této skupiny a (nebo) u jednotlivých členů předpokládáme určité negativní vlastnosti anebo chování, které odmítáme. Předsudek nemusí být (a většinou ani není) podložen špatnou zkušeností s členy této skupiny. Předsudky se často vytvářejí v rodinách, v prostředí, které jedinec kladně přijímá a je mu blízké. Předsudky ale také mohou být přejaty od někoho, koho člověk obdivuje a uznává, například od mediálně známého člověka, od známé celebrity či politika. Správná odpověď je tedy c).

Dříve, než budeme pokračovat, shrneme některé nové velmi důležité informace: *Společnost* je organizované seskupení lidí, kteří jsou ve vzájemném vztahu, jejich činnosti jsou zaměřené na dosažení souboru společných cílů, sdílejí společnou historii, tradice, hodnoty a postoje. Tuto charakteristiku ale nelze chápat tak, že všichni lidé ve společnosti jsou ve všem v souladu, že harmonicky pracují pro blaho všech a že všichni považují za dobré a důležité stejné věci. U všech společenských jevů a situací je nutné si uvědomit, že jejich „definice“:

- nemohou nikdy přesně a úplně obsáhnout všechny jejich stránky;
- jsou vždy určitým způsobem zjednodušené;
- nevystihují nikdy úplně všechny jejich charakteristiky a vlastnosti.

Na pojmy ve společenských vědách (psychologii, sociologii, ekonomii, politologii apod.) je potřeba nahlížet s vědomím, že lidská společnost, lidské vlastnosti, vztahy a situace, do kterých se lidé dostávají, jsou zásadním způsobem ovlivněny tím, že jednání lidí nelze předem úplně přesně určit, předvídat, naprogramovat ani změřit. Společenské vědy jsou proto *neexaktní*, na rozdíl od exaktních věd, mezi které patří například matematika a fyzika. *Exaktní* vědy jsou přesné, vycházejí z přesných naměřených údajů, měření, z přesných vzorců a opírají se o přesné postupy. Malému dítěti bychom to zjednodušeně mohli vysvětlit tak, že v exaktní vědě platí, že $2 + 2 = 4$, ale v neexaktní vědě to vždy platit nemusí.

Toto moje – pro vás možná i trochu zdoluhavé vysvětlování – není samoúčelné. Je nesmírně důležité, abyste si hned na začátku uvědomili, že svět,

který vás obklopuje, je světem lidí, u kterých nemůžete předem téměř nikdy stoprocentně přesně určit, jak budou jednat, jaké stanovisko zaujmou, jak budou něco hodnotit. Z toho vyplývají dva důležité závěry:

1. Tvrzení společenských věd nemají stoprocentní platnost, platí jako určité tendence, ne v každém jednotlivém případě. Platí ve většině případů, projeví se s určitou pravděpodobností, ale ne vždy.
2. Pokud se objeví jednotlivé skutečnosti, které jsou v rozporu s tvrzeními společenských věd, nemá to být vnímáno automaticky jako signál k tomu, že je potřeba úplně odmítnout anebo pořádně „osekat“ či zpochybnit tvrzení společenských věd a vytvářet hned nové definice, protože jsme našli výjimku proti pravidlu.

Závěry uvedené pod body 1) a 2) nejsou nijak novými ani převratnými zjištěními. Možná si řeknete, že je to přece „jednoduchý jako žebřík“ a „jasné jako facka“. To by bylo ideální. Jenomže: dnes se často zdá, jakoby tyto skutečnosti spousta lidí vůbec nechápala, jakoby vůbec nerozuměli tomu, že objevení výjimky není a nemá být důvodem ke zrušení pravidla.

Úkol k zamyšlení

Přečtete si pozorně následující tvrzení z knihy *Otázky bez podpisu*:⁵

- a. Děti, které vyrostly bez lásky, například v některých kojeneckých ústavech a dětských domovech jsou postiženy psychickou deprivací. Když vyrostou, nejsou schopny reagovat na vřelý citový projev, těžko mohou navazovat trvalá přátelství a často se jim nedaří skutečně se zamilovat.
- b. K celému období dospívání patří zbožňování idolů.
- c. Je třeba vědět, jak byl ten, koho milujeme, vychován, jak láskyplná byla jeho maminka a jak starostlivý jeho tatínek.

Souhlasíte se vším, co je pod body a), b) a c) uvedeno? Anebo se domníváte, že to spíše není tak úplně pravda? Myslíte, že kdyby dnes autorka napsala tyto věty do blogu na internetu anebo je publikovala jako článek v novinách,

⁵ MARHOUNOVÁ, J.: *Otázky bez podpisu*. Praha: Albatros, 1992. ISBN 80-00-00186-1. V textu jsou některá tvrzení nepatrně upravena, ale tak, aby obsah jejich sdělení byl zachován.

že by se jí v diskusi pod textem dostalo od čtenářů jednoznačné podpory?

Psycholožka a spisovatelka Jana Marhounová zemřela v roce 1998, takže nemůžeme přesně říct, jak by asi čtenáři reagovali na její blog. Co ale určitě říct můžeme je, že pro každé z uvedených tvrzení by bylo možné najít příklad, či spíše několik příkladů, které by s nimi byly v rozporu. A rovněž si troufnu říct, že by na ní pro její názory mnoho lidí nenechalo – jak se říká – nit suchou. Mám za to, že by s ní lidé polemizovali například takto:

- ✓ I z dětí, které vyrostly v kojeneckých ústavech či dětských domovech, mohou vyrůst lidé psychicky zdraví a celkově fyzicky i psychicky zdatní.
- ✓ I v rodinách, nejenom v kojeneckých ústavech, mohou být děti vlivem nezájmu rodičů psychicky deprivované.
- ✓ I z dětí, které v dětství trpěly psychickou deprivací, mohou vyrůst jedinci, kteří budou citově zralí a schopni vřelého citu lásky.
- ✓ Někteří mladí lidé nepotřebují v období dospívání žádné idoly.
- ✓ Nejenom laskavost matky našeho partnera by nás měla zajímat. Důležité jsou i její vzdělání a inteligence.
- ✓ I děti, které neměly dobré rodinné zázemí, mohou být dobrými rodiči a partnery.

I když proti těmto argumentům nelze nic namítat, neznamená to, že bychom měli začít zpochybňovat pravdivost tvrzení uvedených výše pod body a) až c). Bohužel v současnosti jsme právě toho svědky. Když se najde výjimka z pravidla anebo příklad, který je v rozporu s uznávanou tezí, hned se najdou jednotlivci či skupiny, které začnou prohlašovat, že všem pojmům je třeba dát nový obsah, že nic, co bylo, neplatí a že všechno nové je automaticky správné a pokrokové. Můžeme uvést známý příklad:

V pedagogice i psychologii je obecně přijímán názor, že první tři roky jsou v životě člověka naprosto klíčové a že v tomto období je nejdůležitější osobou pro dítě matka. Proto by se v tomto období měla o dítě starat převážně maminka, protože citová vazba mezi ní a dítětem je pro něj zdrojem bezpečí a nejlepší výbavou pro jeho sebedůvěru a samostatnost v dalším životě. Na tom nic nemění skutečnost, že z některých dětí, které vyrůstaly bez maminky, se stali úspěšní a spokojení dospělí lidé, že ne všechny děti měly milující maminku, která pro ně byla zdrojem bezpečí a jistoty a že se najdou děti, které měly hlubší citovou vazbu k otci, babičce, dědovi anebo

třeba staršímu sourozenci, který se o ně staral, aniž by to na ně mělo nějaký zjevně negativní vliv. Žádný z těchto příkladů, které jsou v rozporu s tezí o nezbytnosti laskavé mateřské péče do tří let věku dítěte, není a nemůže být důvodem k tomu, aby bylo zpochybňováno tvrzení o klíčové roli matky ve vývoji dítěte v tomto období.

1.1 Sociální politika, její principy a funkce v dnešní společnosti

Sociální politiku můžeme vymezit jako soubor činností, které mají chránit občany před důsledky nepříznivých životních situací, jakými jsou například: nemoc, stáří, invalidita, ztráta rodičů, ztráta životního partnera, nezaměstnanost, chudoba apod. **Cíle sociální politiky** jsou zaměřeny především na potřeby a zájmy společensky slabších vrstev, tedy lidí chudších a s malým společenským vlivem, ovšem pouze za předpokladu, že se dosáhne celospolečenské shody (konsensu) v tom, jak mají být tyto potřeby a zájmy uspokojovány.

Tvorba a vytyčování cílů sociální politiky představují proces, který je velmi složitý a konfliktní. Postoje a názory jednotlivých subjektů sociální politiky se liší, konflikty vznikají i mezi jednotlivými objekty, a rovněž mezi subjekty a objekty sociální politiky.⁶ Objektivním zdrojem konfliktů je i rozdíl mezi cíli a zdroji, které budou na jejich dosažení k dispozici. **Základním cílem sociální politiky** je zdokonalování životních podmínek lidí a rozvoj osobnosti člověka. Sociální politika vždy sleduje celou soustavu cílů, prvořadým je ale vytvoření lidsky důstojných podmínek života a zajištění rovných příležitostí pro všechny. Rovnými příležitostmi se rozumí rovný přístup ke vzdělání, ke zdravotní péči, k pracovním příležitostem, k možnostem získat přiměřené bydlení a zajistit si dostatečný minimální příjem ve vymezených a jasně definovaných sociálních situacích.⁷

Ke stejnému cíli lze dospět různými cestami, a vzhledem k tomu, že představy lidí o tom, co je v sociální politice správné, spravedlivé, důležité či nezbytné anebo naopak nesprávné, nespravedlivé, nedůležité a co lze

⁶ *Subjekty* sociální politiky jsou ti, kdo ji vytvářejí, například: vláda, ministerstvo práce a sociálních věcí apod. *Objekty* sociální politiky jsou lidé, na které je zaměřena, kterým je určena, a pro které je vytvářena, tedy například: lidé nezaměstnaní, chudí, nemocní apod.

⁷ KREBS, V. a kol.: *Sociální politika*. Praha: ASPI, 2007. ISBN 978-80-7357-276-1.

zrušit, jsou velice rozmanité, je úkolem státu najít a vymezit nejenom ty správné cíle, ale rovněž najít ty nejschůdnější cesty, jak se k nim dostat. To předpokládá překonání celé řady problémů, například – zda upřednostnit ekonomické hledisko, tedy aby to bylo co nejméně nákladné (nejlevnější); anebo abychom přešli možným konfliktům i za cenu vyšších nákladů (tedy, že to bude stát víc peněz); anebo se rozhodnout pro variantu vycházející z faktické neschopnosti státu rozbít zažitě představy o tom, co především musí být cílem sociální politiky, a zvolit to, co je nejnákladnější, ale politicky nejprůchodnější a krátkodobě nejméně konfliktní.

Abychom se z říše teorie podívali do reality, uvedeme několik odkazů na diskuse, které u nás probíhají s různými přestávkami od října 2015 a pokračují nadále i v roce 2019 a které se týkají zavedení obědů zdarma pro děti na prvním stupni základních škol a posledního roku mateřských škol.

Školáci budou mít obědy zdarma, chce to ministryně Valachová. [online]. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/domov/skolaci-budou-mit-obedy-zdarma-chce-to-ministryne-valachova.A151027_155808_In_domov_ele [citováno 7. 1. 2019].

Nakrmte hladové děti, apeluje Valachová na Plagu. Ten obědy zdarma nechce. [online]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/bezplatne-obedy-ministerstvo-skolstvi-cssd-plaga-valachova.A181213_141211_domaci_brzy [citováno 7. 1. 2019].

Návrh dát obědy zdarma všem školákům neřeší, jak by se to zaplatilo. [online]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/obedy-zdarma-vsechny-deti-cssd-stanovisko-pravniku.A190105_143857_domaci_zaz [citováno 7. 1. 2019].

Ukázky z diskuse k obědům zdarma pro školáky jsou zajímavé z několika hledisek. Není obecná shoda v tom, o co všechno by se měl stát ve své sociální politice starat. Co ještě patří a co už nepatří k věcem, do kterých má stát zasahovat. Shoda není ani v tom, jak vysoká (kolik) a rozsáhlá (pro koho ještě) by měla být pomoc státu při řešení různých problémů v sociální oblasti. Ať vás nemate, že se o uvedeném problému diskutuje nejvíce na ministerstvu školství⁸. Obědy zdarma jsou jednoznačně opatřením sociální politiky.

⁸ Ministerstvo školství je běžně používaný zkrácený název pro Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy (MŠMT), budeme jej používat i v našem textu.

Skutečnost, že se tomu v rámci vlády věnuje právě ministr školství, je dána tím, že právě školáků by se toto opatření týkalo a na jeho zavedení by se ministerstvo školství muselo aktivně podílet.

Sociální politika se opírá o čtyři hlavní **principy**:

- princip sociální spravedlnosti
- princip sociální solidarity
- princip subsidiarity
- princip participace

Principy sociální politiky jsou hlavní a určující myšlenky, které se v ní různým způsobem promítají. Volba a chápání těchto principů jsou odvozené z určitého pojetí člověka a jeho postavení ve světě.

Spravedlnost je obvykle chápána jako protiklad proti křivdě a bezpráví. Používá se jednak jako pojem právní vědy, jednak ve smyslu sociálním. Spravedlností se budeme podrobněji zabývat ve druhé kapitole.

Sociální solidarita jako princip sociální politiky je výrazem toho, že člověk je sociální čili společenská bytost. V průběhu celého svého života je vždy – alespoň do určité míry – odkázán i na jiné lidi, a je na nich závislý. O solidaritě budeme podrobněji hovořit ve třetí kapitole.

Princip subsidiarity znamená jakési propojení mezi solidaritou a osobní zodpovědností. Každý člověk se má a musí snažit o sebe postarat. Pokud se dostane do problémů, musí se snažit je řešit sám anebo s pomocí své rodiny, přátel a dalších známých či blízkých lidí. Teprve na posledním místě má pomáhat stát. Stát by měl především vytvářet podmínky pro to, aby člověk byl schopen sám své problémy řešit a nečekal na jeho pomoc.

Princip *participace* znamená, že lidem by mělo být umožněno podílet se podle svých možností a představ na tom, co ovlivňuje jejich životy, zdraví, podmínky v nemoci, stáří apod. Jak tomu máme rozumět? Například: Dospělí lidé u nás platí povinně zdravotní pojištění, jehož výše se odvíjí od výše jejich příjmu. Stát pak určuje, co v rámci zdravotní péče bude pacientům plně hrazeno ze zdravotního pojištění a které léky, výkony a vyšetření si pacient musí plně anebo částečně hradit sám. Občané mají tedy v této oblasti pouze omezenou možnost participace, to znamená, nemůžou přímo ovlivnit, jakou část a jakou úroveň zdravotní péče jim stát bude garantovat. Uvedený příklad neměl za cíl kritizovat poměry v našem zdravotnictví, které je na velmi

vysoké úrovni. Chtěli jsme na něm jenom vysvětlit, co je podstatou principu participace v sociální politice.

Jaké jsou **funkce** sociální politiky? Jinými slovy: k čemu ji máme? Sociální politika:

- Pomáhá odstraňovat anebo zmírňovat důsledky určitých sociálních událostí, například: stáří, nemoci, nezaměstnanosti, invalidity apod.
- Podílí se významnou měrou na přerozdělování peněz, které stát získal z daní a dalších příjmů do sociální oblasti.
- Zajišťuje zmírňování některých neodůvodněných sociálních rozdílů v životních podmínkách lidí. Nejde samozřejmě o nějaké „sjednocování“ životní úrovně, ale například o pomoc skupinám obyvatel s podprůměrnými příjmy, pomoc lidem s různými handicapy, pomoc osiřelým dětem apod.
- Realizuje opatření, která mají vést k žádoucímu vývoji ve společenských vztazích, například v oblasti vzdělávání, zaměstnanosti, zdravotní péče, vytváření vhodných pracovních podmínek, vytváření záchranných sociálních sítí apod.
- Napomáhá odstraňovat příčiny různých nepříznivých sociálních situací, které brání integraci člověka do společnosti. Ty se mohou týkat například dětí z dětských domovů, dětí ze sociálně vyloučených oblastí, handicapovaných osob apod.

V každé době a v každé zemi vzniká konkrétní podoba sociální politiky jako výsledek složitých interakcí ekonomických, politických, kulturních, historických a dalších podmínek, tradic a institucí, je odrazem existující společenské struktury, ale zároveň na tuto strukturu zpětně působí a ovlivňuje její změny a vývoj. Společnost je dynamický systém, jehož parametry se velmi rychle mění a není proto téměř možné vytvořit model, podle kterého by bylo možné „na míru ušít“ sociální politiku, jež by vyhovovala nejenom ekonomickým veličinám, které lze – více či méně – přesně měřit, ale také dalším, zpravidla hůře měřitelným, hodnotám – sociálním, psychologickým, etickým, politickým a jiným. V odborné literatuře lze najít mnoho návodů a doporučení, jak přistupovat k tvorbě vhodné sociální politiky, čemu se vyhnout a co zohlednit. Jenomže většinu těchto doporučení, i když vypadají rozumně a v podstatě jednoduše, není ve skutečnosti vůbec jednoduché použít, protože reálné

situace jsou mnohem složitější, a jak říká známá moudrost: „Vidět daleko a dojít tam, není totéž“. Když se v dalších kapitolách budeme zamýšlet nad spravedlností, solidaritou a chudobou, budeme se k problematice sociální politiky znovu vracet.

Nové pojmy a klíčová slova

- společnost
- socializace
- sociální učení
- postoj
- hodnota
- předsudek
- exaktní věda, neexaktní věda
- sociální politika
- subjekty a objekty sociální politiky
- funkce sociální politiky
- principy sociální politiky: sociální spravedlnost, solidarita, subsidiarita, participace

Úkol k zamyšlení

Když mají žáci zaplacené obědy ve školní jídelně, jejich rodiče dbají o to, aby je v případě nemoci z obědů včas odhlásili. To proto, aby neplatili zbytečně za obědy, které jejich děti nebudou jíst. Co by se asi s odhlašованиеm obědů stalo, kdyby je děti měly ve škole zdarma? Myslíte si, že by rodiče i nadále své děti z obědů pečlivě odhlašovali? I když by je „neodhlášení“ nic nestálo?

2. Spravedlnost

Úvahy o spravedlnosti, a také její vazby ke svobodě, rovnosti, právu a dodržování zákonů, problematika spravedlivého státu a spravedlivé politiky provázejí lidstvo již od dob antiky. Trvalou inspirací i pro dnešní úvahy na toto téma je dílo **Aristotela Etika Níkomachova**, ve kterém je spravedlnost vymezena jako dokonalá ctnost, která spočívá v tom, že každému poskytneme to, co mu náleží. Ctnost je zde chápána nikoliv prostě, ale jako vztah mezi dvěma nebo více osobami. Ve společenství svobodných a rovných lidí nemá podle Aristotela vládnout člověk, ale zákon. Vládce je strážcem práva, a tedy i rovnosti. Podle Aristotela je nespravedlivý ten, kdo nedbá zákonů, osobuje si více a nešetří rovnosti. Spravedlivý je tedy ten, kdo dbá zákonů a šetří rovnosti. Právo je zákonnost a rovnost, bezpráví pak protizákonnost a nerovnost.

S rozkladem feudalismu v průběhu 17. století se úvahy o spravedlnosti rozvíjely v rámci rozmanitých teorií „společenské smlouvy“, opírajících se mimo jiné o předpoklad, že je možná dohoda o tom, co je správné a spravedlivé, o dodržování lidských práv, a také o nejlepších formách uspořádání státu. K nejvýznamnějším představitelům koncepce spravedlnosti jako společenské smlouvy patřili v tomto období Thomas Hobbes a John Locke.

Thomas Hobbes (1588 – 1679) ve svém díle **Leviathan** píše, že lidé nejdříve žili na základě zákonů přírody, a tak měl každý člověk právo na všechno, což vedlo k permanentní válce každého proti každému. (Člověk, atom, jehož přirozenost není kvalitativně odlišena od přirozenosti zvířecí, nemůže tvořit společenství jinak, než jako shluk proti sobě postavených atomů.) Aby se tento stav eliminoval, lidé odevzdali svou vůli do rukou panovníka (státu) s absolutní mocí. Svoboda člověka pak spočívá v možnosti dělat to, co panovník zákonem nezakázal.¹

Podle **Johna Locka** (1632 – 1704) je spravedlnost výsledkem smlouvy. Lidé vstupují svobodně do státu, který má povinnost je chránit a garantovat jim všechny svobody a práva, zejména právo na vlastnictví. Stát v této koncepci

¹ HOBBS, T.: *Leviathan aneb Látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha: Oikoymenh, 2009. ISBN 978-80-7298-106-9.

není potlačením, ale rozvinutím svobody. Politickou moc J. Locke považuje za právo vydávat zákony (s tresty) pro úpravu a zachování vlastnictví, a používat sílu (společenství) při provádění takových zákonů a při obraně státu. To vše pro veřejné dobro. „Veliký a hlavní účel, proč se lidé spojují ve státy a poddávají se vládě, je zachování jejich vlastnictví“.²

Teorie spravedlnosti opírající se nějakým způsobem o koncepci společenské smlouvy se ale objevovaly i mnohem později, a i v současnosti tvoří nedílnou součást významných teoretických konceptů. Jako příklad můžeme uvést dílo amerického filosofa **Johna Rawlse** (1921 – 2002), který novým způsobem rozvíjí myšlenku spravedlnosti založenou na společenské smlouvě a spravedlnost označuje za nejvyšší „ctnost společenských institucí“.

Původní význam sociální spravedlnosti – jako ctnosti – se vztahuje k jednotlivci. V dnešní době se ale k sociální spravedlnosti přistupuje jako k něčemu, co má zajišťovat vláda pomocí redistribuce peněz. Je to „obecné dobro“, dobro státu či obce, ale s garancí práv jednotlivců.

2.1 Sociální spravedlnost, rovnost a svoboda

Sociální spravedlnost je vymezena pravidly, podle nichž jsou ve společnosti mezi jednotlivce a skupiny rozdělovány nejen příjmy a bohatství, ale také životní příležitosti a předpoklady (například vzdělávat se, pracovat apod.). To, zda lidé něco posuzují a hodnotí jako spravedlivé anebo nespravedlivé závisí na nejrůznějších okolnostech, na politickém prostředí, tradicích, kultuře a dalších vlivech.

Sociální spravedlnost patří k velmi citlivým politickým tématům. U levičových politiků, například u sociálnědemokratických stran, se snaha o dosažení sociální spravedlnosti často projevuje důrazem na rovnost příjmů nebo alespoň na odstranění nejvýraznějších příjmových rozdílů. To ale může být spojeno s nadměrným růstem výdajů státu, se snížením konkurenceschopnosti, menším počtem nových pracovních míst i s omezením rozvoje podnikání. Proti tomu pravicové strany spíše kladou důraz na to, aby se sociální spravedlnost neprosazovala na úkor svobodného podnikání a nebrzdila rozvoj ekonomiky.

² LOCKE, J.: *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. Filozofická knihovna, 1965.

Sociální spravedlnost je pojem, ke kterému se musí přistupovat vždy z řady různých hledisek, a přihlížet tak k podstatě a charakteru rozmanitých konkrétních sociálních situací. Toto konstatování ale neznamená, že sociální spravedlnost lze chápat jako něco, co vlastně každý může definovat po svém, a interpretovat zcela libovolně. Chápání sociální spravedlnosti bývá navíc často ovlivněno předsudky, stereotypy, ale rovněž zjednodušeným a schematickým vyobrazením společenských problémů v médiích.

Jedním ze základních kritérií při posuzování spravedlnosti je požadavek rovnosti.

Rovnost může být chápána v různých významech. Například jako:

- a. *formální rovnost*, čili rovnost lidí před zákonem,
- b. *rovnost příležitostí* pro dosažení svých individuálních cílů,
- c. *rovnost výsledků*, která se týká toho, jak je hodnoceno rozdělování v zájmu rovnosti, například v souvislosti s placením daní, výplatou sociálních dávek apod.

Když se zabýváme rovností, musíme si uvědomit, že *rovnost je vždy vztah* mezi dvěma veličinami, proměnnými či skutečnostmi. A je nezbytné si ujasnit, o jakou rovnost nám jde:

- *Má to být rovnost koho vůči komu?*
- *Rovnost v čem?*
- *Na základě jakého kritéria: Podle potřeb? Podle zásluh? Podle schopnosti?*
- *Podle vynaložené námahy?*
- *Jaká nerovnost je přijatelná pro spravedlivou společnost?*
- *Které nerovnosti je potřeba odstraňovat či zmenšovat a jakým způsobem?*
- *Je možné v zájmu rovnosti omezovat svobodu jednotlivců?*

Myšlenka rovnosti v souvislosti se spravedlivou sociální politikou tedy nemusí a vlastně ani nemůže vést k úplné rovnosti ve výsledcích pro všechny, ani k úplnému odstranění nerovností mezi lidmi. V sociální politice to vyžaduje diferencovaný přístup a respektování různých specifik – ekono-

mických, kulturních, hodnotových a jiných – mezi lidmi a mezi skupinami lidí, a dosažení politické i širší společenské shody v tom, jak vytvořit soulad mezi spravedlností a rovností.

Rovnost bezprostředně souvisí se svobodou. Svoboda znamená mít možnost rozhodovat o vlastním životě nebo o takové části života jak jen možno. Svoboda umožňuje vést samostatný život.

Svoboda je – podobně jako spravedlnost a rovnost – zcela běžně chápána jako něco nezbytného, samozřejmého a univerzálně platného, ačkoliv je to pojem, jehož vymezení provází řada problémů a nejednoznačností. V běžné komunikaci může být svoboda chápána jako možnost něco dělat anebo nedělat, dobrovolně se rozhodnout pro určitou strategii jednání, jako právo něco přijmout anebo odmítnout bez hrozby nátlaku a sankcí spojených s určitým rozhodnutím.

Svobodu lze definovat ve vztahu k právům a povinnostem jednotlivců v rámci určitého společenského uspořádání, ale zároveň s tím není možné zapomínat na jeden důležitý aspekt: Pro skutečnou, „žitou“ svobodu nestačí prohlásit, že lidé mohou jednat podle svého rozhodnutí, libovolným způsobem. Zároveň je nezbytné, aby každý měl prostředky, jak tyto své možnosti uskutečnit a jak svou svobodu „uvést do života“.

Svoboda předpokládá určitou úroveň hmotného zabezpečení, a ten kdo je chudý, nemá žádnou anebo má pouze omezenou možnost svobodně žít a rozhodovat o své budoucnosti. Právě potřeba zajistit lidem určitou úroveň materiálního zabezpečení je předpokladem jejich svobodného života.

Úkol k zamyšlení

Určitě všichni znáte jedno z hesel Velké francouzské revoluce (1789 – 1799), které se stalo a dodnes je mottem Francouzské republiky: Liberté – Égalité – Fraternité, česky Svoboda – Rovnost – Bratrství. Když se nad tím hlouběji zamyslíte, zřejmě vás napadne, že dosažení všech tří cílů najednou je spojeno s určitým problémem. V čem je ten problém?

Řešení:

Problém je v tom, že vztah rovnosti a svobody má v sobě zabudován konflikt vyplývající z toho, že svoboda vyvolává nerovnosti, a naopak – snaha o zajištění rovnosti „za každou cenu“ je nutně spojena s omezením svobody. Jinými slovy, že není možné dát stejnou váhu svobodě i rovnosti. Jednu z nich musíme trochu upozadit na úkor druhé.

Rovněž někteří liberální³ ekonomové jsou toho názoru, že slobodu a rovnost nelze sloučit. Například podle **Friedricha Augusta von Hayeka**⁴ je víra v „sociální spravedlnost“ tou nejvážnější hrozbou pro většinu ostatních hodnot civilizace svobody a má smysl pouze v řízeném „příkazovacím“ hospodářství, v němž se jednotlivcům nařizuje, co mají dělat. F. A. Hayek o sociální spravedlnosti napsal: „*Ačkoli tento výraz nepochybně příležitostně napomohl tomu, aby se zvýšila rovnost všech lidí před zákonem, o tom, že by požadavek distributivní spravedlnosti udělal společnost v nějakém smyslu spravedlivější nebo snížil nespokojenost, je nutno pochybovat.*“⁵

Liberální ekonom **Milton Friedman**⁶ se zabýval problematikou svobody a rovnosti v kontextu s řešením vazby mezi ekonomickou a politickou svobodou. M. Friedman souhlasil s takovými opatřeními vlády, jakými jsou: ochrana ekonomické svobody například regulací monopolu, podpora soukromých dobročinných organizací, a také státní podpory k odstranění chudoby, pokud to není v dostatečné míře zajištěno soukromou dobročinností. Odmítá ale, aby se bralo jedněm a dávalo druhým, na základě nějaké abstraktní spravedlnosti: pomoc má být podle něj cílena na konkrétní lidi s konkrétními problémy v určitých situacích, to znamená na lidi, protože jsou chudí a ne proto, že patří k určité skupině, bez ohledu na jejich skutečné materiální zázemí. Podle M. Friedmana mají všichni lidé stejné právo na svobodu, i když jsou odlišní a každý člověk bude chtít nakládat se svou svobodou jinak než ostatní.

Otázky a úkoly k zamyšlení

V předchozím textu byly použity pojmy: levicoví politici, pravicové politické strany. Toto tradiční rozdělení politických stran na pravici a levice považuje mnoho politologů za překonané, zjednodušené a nepřesné. Nicméně je nadále běžně používáno a objevovalo se rovněž i v komentářích k výsledkům parlamentních voleb v České republice v roce 2017.

³ Ekonomický liberalismus je souhrnné označení pro ekonomické teorie a názory, které zdůrazňují a obhajují svobodné – tedy státem neregulované – působení trhu, jež povede k ekonomickému blahobytu a prosperitě lépe a účinněji než zásahy státu.

⁴ F. A. Hayek (1899 – 1992) byl původem rakouský ekonom a filosof. Velkou část života prožil ve Velké Británii, kde v roce 1938 získal občanství.

⁵ HAYEK, F. A.: *Právo, zákonodárství a svoboda (Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie). Svazek 2) Fata morgána sociální spravedlnosti*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0309-6, s. 68.

⁶ M. Friedman (1912 – 2006) byl americký ekonom.

Úkol 1:

Jak byste charakterizovali rozdíl mezi pravicovou a levicovou politickou stranou? Doplňte vhodně následující věty.

Pravicová strana klade důraz především na (uved'te aspoň dva příklady):

Levicová politická strana klade důraz především na (uved'te aspoň dva příklady):

Úkol 2:

Které ze stran a hnutí existujících v současnosti v České republice byste zařadili mezi pravicové a které mezi levicové?

K pravici v ČR patří například:

K levici v ČR patří například:

Úkol 3:

V některých úvahách o vývoji politiky a politické situaci v České republice, ale i jinde (v Evropě) se objevují názory, že politické strany v současnosti ztrácejí svou ideovou vyhraněnost. Jak tomu rozumíte? Co je ideová vyhraněnost? A proč k tomu dochází?

Řešení úkolu 1:

Pravicová politická strana klade důraz především na: sociální pomoc pouze v takové míře, aby nebrzdila individuální úsilí a motivovala jednotlivce k tomu, aby se snažili řešit samostatně svou situaci; podporu svobodného podnikání; minimální státní zásahy do ekonomiky; nízké daně.

Levicová politická strana klade důraz především na: sociální rovnost a solidaritu; početné zásahy státu do ekonomiky a rozsáhlé státní regulace; vyšší zdanění pro lidi s výrazně nadprůměrnými příjmy.

Řešení úkolu 2:

K pravici v ČR patří například: ODS a TOP 09.

K levici v ČR patří například: KSČM a ČSSD.

Řešení úkolu 3:

Politické strany se ve snaze získat víc voličů začínají věnovat tématům, které tradičně k jejich politickému programu nepatřily anebo se jim věnovaly jenom okrajově. Snaží se tak oslovit nerozhodnuté či váhající voliče, kteří jsou některými svými postoji blíže vlevo, některými názory blíže vpravo, a podporují tedy něco z programu levice a něco z programu pravice.

Je zřejmé, že ten, kdo má vyhraněné pravicové názory, kdo například „zásadně volí ODS“ a vnímá sám sebe jako stoprocentně pravicového voliče, nebude asi nikdy uvažovat o tom, že by volil ČSSD anebo dokonce KSČM. Podobně tak nebude zapřisáhlý volič KSČM nikdy „ani ve snu“ uvažovat o tom, zda by neměl dát svůj hlas ODS.

Politické strany to dobře vědí, a proto se na tyto neoblomné voliče ve svých programech a předvolebních kampaních nezaměřují. Jejich cílovou skupinou se stávají nerozhodnutí voliči, kteří jsou ve svých názorech někde kolem středu a váhají, nevědí přesně, komu mají dát svůj hlas. Aby je politické strany získaly, začnou se v některých bodech svých programů blížit víc k názorovému středu: pravicové strany se například začnou víc věnovat sociálním problémům chudších obyvatel, zatím co levice se víc zaměří třeba na podporu drobného podnikání a snížení daní.

Tímto způsobem se sice může podařit levicovým a pravicovým politickým stranám získat další voliče, ale zároveň tím mohou přijít o své tradiční přívržence, kteří s touto *ideovou nevyhraněností* svých stran nesouhlasí a hledají tedy jinou politickou stranu, která by jejich zájmy hájila důsledněji. V důsledku toho pak mohou posilovat krajní (extrémní) politické strany, například extrémní levice, fašistické⁷ či nacionalistické⁸ politické strany.

Nové pojmy a klíčová slova

- spravedlnost
- sociální spravedlnost
- rovnost
- svoboda
- pravice, pravicová politická strana
- levice, levicová politická strana
- ideová vyhraněnost
- nacionalismus
- šovinismus
- fašismus

⁷ Fašistické strany propagují rasismus, šovinismus (extrémní nacionalismus, nenávisť vůči jiným národům, přesvědčení o nadřazenosti vlastního národa), omezování osobní svobody v zájmu „vyšších cílů“, nedemokratickou formu vlády apod..

⁸ Nacionalistické strany jsou nepřátelské vůči cizincům, zdůrazňují výjimečnost vlastního národa a podněcují nedůvěru a nepřátelství vůči jiným národům.

3. Sociální solidarita

Být s někým solidární znamená, být s někým ve shodě, podporovat ho. Sociální solidarita je princip sociální politiky¹, který vyjadřuje skutečnost, že člověk je společenská bytost a je vždy, za všech okolností alespoň do určité míry závislý na jiných lidech, na soužití ve společnosti jako celku, je odkázán na druhé.

Z hlediska toho, na jaké objekty se soustřeďuje, rozeznáváme například: solidaritu zdravých s nemocnými, bohatých s chudými, zaměstnaných s nezaměstnanými, ekonomicky aktivních s obyvateli ekonomicky neaktivními (což je vlastně obsah mezigenerační solidarity) apod.

Sociální solidarita může být organizována a zajišťována různými institucemi, nejenom státem a subjekty jeho sociální politiky, ale i mezinárodními organizacemi, dobrovolnými sdruženími, různými spolky, nadacemi, náboženskými společenstvími apod. Nicméně je v současnosti sociální solidarita v rozhodující míře zajišťována prostřednictvím sociální politiky státu, a to navzdory tomu, jak významnou a rostoucí roli hraje i solidarita jednotlivců, spolků a sdružení založená na filantropii, a uskutečňující se mimo státní přerozdělování peněz.

Úroveň sociální solidarity se odráží v *postojích lidí* k různým nástrojům sociální politiky a v tom, zda jsou tyto nástroje hodnoceny jako spravedlivé či nespravedlivé. Důležitou roli hraje právě vazba mezi sociální solidaritou a sociální spravedlností, protože u mnoha opatření je upřednostněno jednoho z těchto principů spojeno s hodnocením druhého jako méně důležitého. To má za následek, že určitá opatření mohou být někdy preferována více než jiná a různé podoby sociální politiky jsou přijímány více a jiné méně. Mohou se tedy stát nejenom zajímavými tématy při soupeření politických stran, ale i zdrojem rozporů a společenského napětí.

Úkol k zamyšlení

Solidarita představuje v moderní společnosti důležitou hodnotu, jejíž uplatňování vede k sociální soudržnosti v obcích, regionech i celé společnosti,

¹ Připomeňme, že o sociální politice a jejích principech jsme hovořili v první kapitole, v části 1.1.

k prevenci sociálních konfliktů a k zajištění lidsky důstojného života všem občanům. Může být jednak stimulem (podnětem) k rozvoji společnosti, nástrojem k prohlubování sociální soudržnosti a tolerance, ale rovněž i jejich překážkou. Proč? V čem tkví podstata tohoto protikladného hodnocení významu sociální solidarity?

Řešení:

Sociální solidarita je někomu poskytována, na někoho se zaměřuje, pro někoho je určena. Ale zároveň vždy něco stojí, někdo ji platí, někdo na ni přispívá. Není tedy jenom záležitostí těch občanů, kteří ze solidárních fondů získávají prostředky a pomoc, ale i lidí, kteří do těchto fondů přispívají a kteří to platí. A těm se určité použití solidárních prostředků může líbit, mohou ho schvalovat, ale vynakládání těchto prostředků na něco jiného se jim líbit nemusí. Solidarita tedy může být přijímána kladně, může být pro lidi motivující, ale může být rovněž odmítána, protože někdy vede ke zneužívání sociální pomoci a parazitování jednotlivců na sociálním systému.

DODATEK:

Postoje vysokoškolařů k sociální politice, spravedlnosti a solidaritě

(Závěry empirického výzkumu)

V období od prosince 2011 do března 2014 se uskutečnil výzkum, jehož cílem bylo (kromě jiného) vyhodnotit rozdíly mezi mladými lidmi – vybranými vysokoškolařů z různých regionů České republiky – v jejich hodnocení významu spravedlnosti a solidarity v sociální politice. Sběr dat¹ probíhal od prosince 2011 do března 2012 a zúčastnilo se ho celkem 554 respondentů z České zemědělské univerzity (ČZU) a Českého vysokého učení technického (ČVUT) v Praze.² Výzkum hledal odpovědi na **čtyři výzkumné otázky**:

- 1) Jak je hodnocena opodstatněnost sociální politiky a obsah jejích principů v jednotlivých regionech i v rámci celé ČR?
- 2) Jaký význam je v jednotlivých regionech přisuzován principu spravedlnosti v sociální politice a jak je chápána její vazba na solidaritu a rovnost?
- 3) V čem je v různých regionech spatřována podstata spravedlnosti v sociální politice, a která opatření jsou považována za spravedlivá a která za nespravedlivá?
- 4) Jaká je mezigenerační solidarita a jaké jsou rozdíly v její úrovni v jednotlivých regionech?

Výzkum se opíral o myšlenku, že je možné identifikovat zjevnou vazbu mezi uplatňovanou koncepcí sociální politiky a přístupem k sociální spravedlnosti.

¹ Sběr dat se uskutečnil pomocí dotazníkové metody, použitý dotazník obsahoval 30 otázek. Kromě toho byly s respondenty vedeny tři skupinové rozhovory.

² Vybrané závěry výzkumu byly publikovány v článku: HRBKOVÁ, J.: Mladí lidé a sociální politika: implikace pro sociální smír. In: *Ekonomický časopis*, 2013, roč. 61, č. 7. Bratislava, Ekonomický ústav SAV. ISSN 0013-3035, s. 700-721.

Kompletní zprávu o výzkumu obsahuje doktorská disertační práce: HRBKOVÁ, J. *Spravedlnost v sociální politice a její dopady na regiony*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2014. Práce je dostupná z: https://www.researchgate.net/publication/268223645_Justice_in_Social_Policy_and_its_Impact_on_Regions

Přítom v teoretické rovině i v praktické hospodářské a sociální politice lze rozlišit dvě základní pojetí: liberální a intervencionistické:

- a) V *liberální* sociální politice se zdůrazňuje podpora svobody, individuální zodpovědnosti a efektivnosti, minimální úroveň přerozdělování a pomoc pro chudé na úrovni životního minima. Spravedlivé je tedy chránit lidi před krutým strádáním formou zaručeného minimálního příjmu, ale s co možno nejmenšími státními zásahy.
- b) Proti tomu v *intervencionistické* koncepci je spravedlnost spojena s důrazem na rovnost (respektive minimalizaci nerovností), velkou mírou zodpovědnosti státu za individuální blahobyty, široké přerozdělování a rozsáhlé sociální zabezpečení.

Z tohoto základního rozdělení sociálně politických koncepcí, a tím i konceptů sociální spravedlnosti, vycházela i formulace východiskové výzkumné hypotézy a z ní odvozených pracovních hypotéz. Předpokládalo se tedy, že respondenti buď podporují liberální koncepci sociální politiky a z ní vyplývající koncept sociální spravedlnosti, anebo ji nepodporují, a potom dávají přednost širokému přerozdělování a rozsáhlým aktivitám státu v sociální oblasti. Jinými slovy:

- Podpora liberální koncepce znamená preferování spravedlnosti (a efektivnosti) sociální politiky před solidaritou.
- Podpora intervencionistické koncepce znamená preferování solidarity a rozsáhlého sociálního zabezpečení před spravedlností v sociální politice.

Se zřetelem k uvedenému byla východisková hypotéza formulována takto: ***Sociální postoje vysokoškoláků odrážejí podporu liberální koncepci sociální politiky a odmítání univerzálního sociálního státu.***

Co je obsahem pojmu **sociální stát**?³ Sociální stát je stát, ve kterém demokraticky organizovaná moc prostřednictvím sociálního zákonodárství a činnosti státních orgánů a institucí: garantuje základní příjem pro každého

³ Pro sociální stát se používají rovněž označení *welfare state*, *stát blahobytu* či *stát veřejných sociálních služeb*.

jedince a jeho rodinu na úrovni životního minima; poskytuje sociální dávky, které umožňují překonat sociální rizika možných sociálních událostí s cílem zajistit přiměřenou úroveň sociálního bezpečí a sociální suverenity jedince; a zajišťuje poskytování veřejných sociálních služeb odpovídající úrovně pro všechny bez ohledu na sociální status jednotlivce.⁴

V dalším textu uvedeme některé závěry výzkumu, které se týkají výše uvedených čtyř výzkumných otázek. Regionální rozdíly, tedy rozdíly v postojích vysokoškoláků z různých regionů, nebudeme tady podrobněji rozebírat ani komentovat. Proto i ve výzkumných otázkách, když je budeme znovu uvádět v dalším textu, budou jejich části věnované regionálním rozdílům uváděny v závorkách. Zaměříme se tedy na postoje mladých lidí ke spravedlnosti a solidaritě v sociální politice celkově u respondentů z celé České republiky, a na to, zda a do jaké míry se potvrdila naše východisková hypotéza.

Závěry výzkumu:

1. Hodnocení opodstatněnosti a principů sociální politiky

První výzkumná otázka se týkala hodnocení opodstatněnosti sociální politiky a obsahu jejích principů (v jednotlivých regionech i rámci celé České republiky).

Stávající sociální politika v České republice byla celkově hodnocena kladně, podle respondentů je její rozsah přiměřený možnostem i tradicím naší země, a je dostatečný. Při skupinových rozhovorech nebyla uvedena žádná oblast, ve které by stát měl výrazně zvýšit rozsah sociální podpory či pomoci. Naopak někteří respondenti vyjádřili názor, že by bylo vhodné redukovat rozsah státních sociálních výdajů, aby byla garantována pomoc pouze pro ty, kteří nejsou schopni (například v důsledku svého zdravotního stavu anebo věku) zajistit si sami prostředky pro život. Tyto závěry jsou v souladu s výsledky kvantitativní analýzy dat získaných pomocí dotazníků, když respondenti podpořili tvrzení o tom, že sociální politika pomáhá lidem dostatečně a rozsah sociální pomoci by se neměl zvyšovat.

Sociální politika by tedy podle respondentů měla být především spravedlivá, efektivní a dobře kontrolovatelná, aby se její pravidla nedala snadno

4 VEČEŘA, M.: *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Praha: SLON, 2001. ISBN 80-85850-16-8, s. 28.

obcházet, a až pak také solidární, Hlavně výplaty podpor v nezaměstnanosti by neměly být dostupné pro ty, co se „flákají“ a nechtějí pracovat. Respondenti souhlasili nejenom s omezením sociální pomoci pro lidi, kteří nechtějí pracovat a s výplatou podpory v nezaměstnanosti po dobu maximálně 6 měsíců, ale rovněž souhlasili s tím, že snížení podpory v nezaměstnanosti by bylo užitečným prostředkem, který by lidi nutil více se snažit najít si práci.

Celkově lze říct, že pro respondenty bylo příznačné chápat sociální politiku v jejím nejužším vymezení, jako pomáhající řešit krizové situace. Z tohoto zúženého pohledu vyplynulo jejich přesvědčení, že rozsah sociálních opatření by měl být co nejmenší, v podstatě omezen na pomoc lidem, kteří sami nejsou schopni řešit svou tíživou životní situaci. Výdaje na sociální oblast by se neměly zvyšovat – příliš štědrá sociální pomoc či podpora vede k růstu požadavků ze strany jednotlivců, kteří by z různých důvodů rádi žili na úkor ostatních. Podle většiny respondentů musí být sociální politika efektivní, její výdaje nemohou být dlouhodobě vyšší než zdroje, ze kterých čerpá. Proto je nezbytné důsledně kontrolovat opodstatněnost a oprávněnost nároků na sociální pomoc.

2. Spravedlnost versus solidarita v sociální politice

Druhá výzkumná otázka se týkala toho, jaký význam je (v jednotlivých regionech) přisuzován principu spravedlnosti v sociální politice a jak je chápána její vazba na solidaritu a rovnost.

Jak již bylo uvedeno, respondenti chápali sociální politiku v jejím nejužším slova smyslu, to znamená jako řešící nouzové sociální situace. Prvořadým principem, který by v ní měl být uplatňován, je spravedlnost. Přitom za spravedlivou označili respondenti pomoc těm lidem, kteří za svou složitou situaci nemohou (například lidem s vážnými zdravotními handicapy), a dále těm, kteří, i když se snaží, aby si práci sami zajistili prostředky pro život, mají nízké mzdy, a tak jim stát má pomoci. Být solidární s lidmi, kteří jsou chudí, protože nepracují a „žijí ze sociálních dávek“, to by rozhodně nemělo mít v sociální politice místo. Celkově by prostředky určené pro sociální oblast neměly růst, aby se nemusely zvyšovat daně a platby na sociální pojištění.

Tvrzení, že rozsah sociální pomoci by měl být co nejmenší, aby se lidé aktivně snažili sami řešit své problémy, respondenti podpořili, ale souhlas s výrokem, že sociální politika pomáhá chudým dostatečně, byl relativně

slabší. Respondenti zjevně souhlasí s tím, aby pro ty, kteří jsou odkázáni na sociální pomoc, tedy pro chudé, bylo zajištěno slušné životní minimum, ale zároveň se domnívají, že je potřeba dohlížet na to, komu bude pomoc určena. I tady je patrná „selektivní“ solidarita především s těmi, co se snaží, to znamená, co si pomoc „zaslouží“. Tomu odpovídá i výrazný souhlas s výrokem, že blahobyt každého člověka závisí v první řadě na něm samotném.

Ze zjištěných údajů vyplynulo, že respondenti ve svých postojích vycházeli z přesvědčení, že společnost tvoří svobodní jednotlivci, jejichž individuální životní úspěchy i nezdary jsou výsledkem především jejich vlastní činnosti, předpokladů i snažení, a že všechna úskalí a životní překážky musí každý překonávat především svým aktivním přístupem. Pokud má někdo z různých důvodů horší „startovací pozici“, je opět na něm, jak se s tímto stavem vypořádá. Není žádný důvod pro to, aby vláda a instituce sociálního státu řešily tuto situaci nespravedlivě tím, že od aktivnějších, pracovitějších či bohatších lidí budou požadovat víc peněz (ve formě vyšších daní), které přerozdělí méně snaživým či pasivním jedincům.

V postojích studentů se projevil silný individualismus a velmi malá solidarita s nezaměstnanými. Podpory v nezaměstnanosti by měly být podle jejich mínění vypláceny pouze po omezenou, co nejkratší dobu, a v takové výši, která bude lidi „nutit“ najít si co nejdříve práci. Systém nemůže být nastaven tak, aby lidé po mnoho měsíců mohli bez větších problémů vyžít z podpor a jiných sociálních dávek. Jako solidárnější se přitom projeвили respondenti z rodin s podprůměrnou životní úrovní a ženy více než muži. Podle toho, co říkali respondenti při skupinových rozhovorech se lze domnívat, že na jejich postoje vůči nezaměstnaným zjevně působí i jisté stereotypy a často také poněkud zjednodušená prezentace této problematiky v médiích.

3. Co je a co není spravedlivé v sociální politice

Třetí výzkumná otázka se týkala toho, v čem je (v různých regionech) spatřována podstata spravedlnosti v sociální politice, a která opatření jsou považována za spravedlivá a která za nespravedlivá.

Respondenti souhlasili s tím, že je spravedlivé omezit sociální dávky při ekonomické recesi, a vyjádřili přesvědčení, že sociální politika by neměla zvyšovat deficit veřejných financí. Jako spravedlivé hodnotili rovněž stanovení výše minimální mzdy, a vyjádřili přesvědčení, že blahobyt každého člověka závisí v první řadě na něm samotném.

Za základní oblast, která by měla být v maximálně možné míře redukována, byla označena výplata podpor v nezaměstnanosti a sociálních dávek pro dlouhodobě nezaměstnané. Naopak, problém stárnutí populace (se všemi jeho důsledky) nevyvolával u respondentů žádné negativní reakce, je považován za „objektivní skutečnost“, se kterou musí každý počítat, a lidé by si proto v produktivním věku měli na důchod sami šetřit.

Z výsledků kvantitativní analýzy dat dále vyplynulo, že za spravedlivé je v sociální politice považováno pomáhat skutečně potřebným, kteří nemohou svou situaci řešit vlastními silami, především lidem se zdravotními handicapy, starším lidem a nemocným.

4. Mezigenerační solidarita

Čtvrtá výzkumná otázka se týkala toho, jaká je mezigenerační solidarita studentů (a jaké jsou rozdíly v její úrovni v jednotlivých regionech).

Kvantitativní analýza dat i rozbor skupinových rozhovorů potvrdily, že růst počtu lidí v postproduktivním věku a další projevy a důsledky stárnutí populace nejsou vysokoškoláky vnímány jako hrozba a problém pro budoucí fungování sociálního státu. Zvyšování věku odchodu do důchodu a nutnost tvorby individuálních úspor pro pokrytí životních nákladů ve vyšším věku jsou považovány za nutnou a přijatelnou formu řešení této situace.

Navzdory nízké sociální solidaritě nebyla tedy u respondentů zaznamenána žádná výraznější netolerance či negativní postoje vůči starším lidem. Prokázalo se ale, že zdrojem konfliktů, který může narušit možnosti dosahování sociálního smíru, je potřeba rostoucích sociálních výdajů pro nezaměstnané ve formě podpor, a sociální pomoci pro dlouhodobě nezaměstnané. Nikoliv tedy přerozdělování peněz sociálního systému v důsledku stárnutí populace.

Nezaměstnanost a s ní spojená chudoba přitom působí samy o sobě jako stresory podněcující vznik vnitřních a vnějších konfliktů narušujících mezilidské vztahy. Pokud navíc budou vzdělání a zaměstnaní lidé projevovat vůči nezaměstnaným negativní postoje, může dojít nejenom ke zvýšení sociálního napětí, ale i k otevřeným konfliktům a růstu agrese ve společnosti.

Výzkum ukázal, že:

- ✓ I když vysokoškoláci podporují liberální sociální politiku a nesouhlasí s univerzálním sociálním státem, jejich postoje k sociální spravedlnosti a sociální solidaritě nejsou ve všech aspektech „liberální“, a ukazují

na mnoho specifik a nejednoznačností, které provázejí jejich hodnocení principů sociální politiky.

- ✓ Jedním z východisek doporučení pro tvorbu nové koncepce sociální politiky by mělo být zjištění o nízké úrovni sociální solidarity mladých lidí, a faktorech ovlivňujících jejich postoje k sociálním otázkám. Velmi zúžený pohled vzdělané mládeže na funkce sociální politiky předurčuje také její hodnocení významu solidarity a chápání spravedlnosti při realizaci sociálních opatření. Vysokoškoláci odmítají solidaritu, která je „nespravedlivá“, to znamená takovou, která pasivním (chudým) přerozděluje peníze od aktivních (bohatších). Solidaritu si podle nich musí každý „zasloužit“, respondenti byli solidární pouze s těmi, co si sami pomoci nemohou. Toto zjištění naznačuje, s jakou odezvou se může setkat to-které opatření u veřejnosti, a jak tedy bude ovlivňovat sociální konflikty či sociální smír.
- ✓ O respondentech lze obecně říct, že upřednostňují efektivnost sociální politiky před solidárním přerozdělováním a zmírňováním sociálních rozdílů, liberální koncepci sociální politiky podporují víc než univerzální a rozsáhlé aktivity státu v sociální oblasti a že redukci sociální pomoci nezaměstnaným jednoznačně preferují před snížením výdajů na zdravotnictví a důchody. Z empirické analýzy dále vyplynulo, že zkušenost s nezaměstnaností (například rodičů) zvyšuje u respondentů míru sociální solidarity s nezaměstnanými a že postoje žen odrážejí vyšší sociální solidaritu než postoje mužů. Navíc v rodinách s průměrnou a podprůměrnou životní úrovní je větší tolerance vůči lidem odkázaným na sociální pomoc než v rodinách s nadprůměrnou životní úrovní.
- ✓ Celkově lze tedy o respondentech říct, že chápou sociální politiku v nejužším slova smyslu, jako řešící nouzové sociální situace, jejíž hlavním úkolem je pomáhat těm, kteří si sami nemohou pomoci, především vážně nemocným lidem, lidem v postproduktivním věku odkázaným na pomoc okolí a lidem s vážnými zdravotními handicapy. Dalšími úkoly sociální politiky jsou zajištění dostupné a kvalitní zdravotní péče hrazené z veřejného zdravotního pojištění a garance uspokojivé životní úrovně pro seniory.
- ✓ Za nejdůležitější princip sociální politiky je považován princip spravedlnosti, princip solidarity je preferován pouze v oblasti zdravotnictví. Solidarita je respondenty chápána selektivně, jsou solidární pouze

s lidmi, kteří se aktivně snaží řešit svou situaci. Pro nezaměstnané a dlouhodobě nezaměstnané preferují respondenti minimální rozsah sociální pomoci, protože je považují, zjevně dosti zjednodušeně, za lidi pasivní, které je potřeba „tlačit“ k tomu, aby si se svou nezaměstnaností sami poradili a nečekali pouze na pomoc od státu.

- ✓ Podle respondentů by se celkový rozsah sociální pomoci u nás neměl zvyšovat, aby nedocházelo k růstu deficitu veřejných financí.
- ✓ Ženy se projeví jako solidárnější než muži, mladí lidé z rodin s průměrnou a podprůměrnou životní úrovní jako solidárnější než ti, co byli z rodin s nadprůměrnou životní úrovní, a respondenti z rodin se zkušeností s nezaměstnaností v rodině byli solidárnější než respondenti bez této zkušenosti.

Pro zajímavost uvedu dále prvních osm otázek z dotazníku (celkově jich bylo 30), který vyplňovali respondenti ve výše uvedeném výzkumu. Můžete se tedy sami trochu „otestovat“.

Vyberte vždy jednu z uvedených možností a dále v textu pod otázkami najdete zjednodušené „vyhodnocení“. To vám řekne, zda vaše odpovědi svědčí o tom, že preferujete liberální koncepci sociální politiky, a tedy kladete větší důraz na spravedlnost v sociální politice, anebo naopak podporujete spíše intervencionistickou sociální politiku a nejdůležitější je podle vás solidarita a rozsáhlá sociální pomoc.

Ukázka otázek z dotazníku:

Nejdříve bude vaším úkolem vybrat vždy jeden z dvojice výroků (A anebo B) podle toho, které opatření anebo zásada je v souladu s Vaší představou spravedlivé sociální politiky:

1. A: *Podpora v nezaměstnanosti by měla být dostatečně vysoká, aby umožnila lidem zachovat si uspokojivou životní úroveň, než si najdou nové zaměstnání.*

1. B: *Podpora v nezaměstnanosti by neměla být moc vysoká, aby se lidé snažili najít si co nejdříve nové zaměstnání.*

Vyberte, ten výrok, který je lépe odpovídá vaší představě spravedlivé sociální politiky:

- rozhodně první (= výrok A)
- spíše první (= výrok A)
- nevím
- rozhodně druhý (= výrok B)
- spíše druhý (= výrok B)

2. A: *Pokud se zvyšuje zadlužování při ekonomické recesi, je správné snížit státní výdaje omezením anebo zrušením některých sociálních dávek.*

2. B: *Pokud chce stát zastavit růst zadlužování při ekonomické recesi, měl by raději zvýšit některé daně, než aby šetřil na těch, co mají nejméně.*

Vyberte, ten výrok, který je lépe odpovídá Vaší představě spravedlivé sociální politiky:

- rozhodně první (= výrok A)
- spíše první (= výrok A)
- nevím
- rozhodně druhý (= výrok B)
- spíše druhý (= výrok B)

3. A: *Jednotná sazba daně z příjmu je spravedlivější než progresivní zdanění – proč by bohatší měli být trestáni za to, že více pracují, a proto vydělávají víc peněz. (Progresivní zdanění znamená, že lidé s vyššími příjmy jsou zdaněni vyšší daňovou sazbou, přičemž jsou zpravidla vytvořena tři až čtyři daňová pásma – podle výše daňového základu.)*

3. B: *Stát potřebuje získat dostatek peněz do státního rozpočtu, musí tedy více zdanit ty, kteří peníze mají, tedy lidi s vyššími příjmy – progresivní zdanění je u daně z příjmu spravedlivější než jednotná daňová sazba.*

Vyberte, ten výrok, který je lépe odpovídá vaší představě spravedlivé sociální politiky:

- rozhodně první (= výrok A)
- spíše první (= výrok A)
- nevím
- rozhodně druhý (= výrok B)
- spíše druhý (= výrok B)

4. A: *Zavedení poplatků ve zdravotnictví bylo správné – vytvořily se dodatečné zdroje peněz pro další potřebnou péči.*

4. B: *Zavedení poplatků ve zdravotnictví nebylo správné – způsobilo zvýšení životních nákladů pro nemocné a seniory.*

Vyberte, ten výrok, který je lépe odpovídá Vaší představě spravedlivé sociální politiky:

- rozhodně první (= výrok A)
- spíše první (= výrok A)
- nevím
- rozhodně druhý (= výrok B)
- spíše druhý (= výrok B)

5. A: *Stanovení výše minimální mzdy je správné, protože chrání zaměstnance před poklesem mezd pod únosnou hranici.*

5. B: *Stanovení výše minimální mzdy nikomu nepomáhá, je zbytečnou překážkou pro zaměstnání většího počtu lidí – ti, kteří by pracovali i za méně, pak vůbec práci neseženou.*

Vyberte, ten výrok, který je lépe odpovídá Vaší představě spravedlivé sociální politiky:

- rozhodně první (= výrok A)
- spíše první (= výrok A)
- nevím
- rozhodně druhý (= výrok B)
- spíše druhý (= výrok B)

6. A: *Poskytování sociální pomoci pro dlouhodobě nezaměstnané by mělo být podmiňováno vykonáváním veřejně prospěšných prací.*

6. B: *Poskytování alespoň minimální sociální pomoci pro dlouhodobě nezaměstnané je v zájmu celé společnosti, a proto by nemělo být ničím podmiňováno.*

Vyberte, ten výrok, který je lépe odpovídá Vaší představě spravedlivé sociální politiky:

- rozhodně první (= výrok A)
- spíše první (= výrok A)
- nevím
- rozhodně druhý (= výrok B)
- spíše druhý (= výrok B)

7. A: Přídatky na děti by měly být vypláceny plošně všem rodinám s dětmi bez ohledu na výši jejich příjmu.

7. B: Přídatky na děti by měly být vypláceny pouze skutečně potřebným rodinám s dětmi za přesně stanovených podmínek.

Vybte, ten výrok, který je lépe odpovídá Vaší představě spravedlivé sociální politiky:

- rozhodně první (= výrok A)
- spíše první (= výrok A)
- nevím
- rozhodně druhý (= výrok B)
- spíše druhý (= výrok B)

8. A: Výplata dávek sociálního zabezpečení musí být důsledně kontrolována, aby se zabránilo jejich zneužívání.

8. B: Přílišná a častá kontrola uplatňovaných nároků na sociální dávky není žádoucí, může u lidí vyvolávat pocit ponižení a frustrace.

Vybte, ten výrok, který je lépe odpovídá Vaší představě spravedlivé sociální politiky:

- rozhodně první (= výrok A)
- spíše první (= výrok A)
- nevím
- rozhodně druhý (= výrok B)
- spíše druhý (= výrok B)

Vyhodnocení odpovědi:

V souladu s podporou liberální koncepce sociální politiky, tedy s preferováním spravedlnosti (a efektivnosti) sociální politiky před solidaritou jsou vybrané odpovědi:

rozhodně anebo spíše **1B, 2A, 3A, 4A, 5B, 6A, 7B, 8A.**

V souladu s podporou intervencionistické koncepce sociální politiky, tedy s preferováním solidarity a rozsáhlého sociálního zabezpečení před spravedlností v sociální politice jsou vybrané odpovědi:

rozhodně anebo spíše **1A, 2B, 3B, 4B, 5A, 6B, 7A, 8B.**

Nové pojmy a klíčová slova

- solidarita
- sociální solidarita
- liberální sociální politika
- intervencionistická sociální politika
- sociální stát, welfare state, stát blahobytu, stát veřejných sociálních služeb

4. Sociální stát a problém chudoby

V dodatku ke třetí kapitole byl charakterizován *sociální stát*, ve kterém by každý občan měl dostávat alespoň určité uznané minimum podpory a pomoci v různých těžkých životních situacích, které jej anebo jeho rodinu ohrožují. Vznik a existence sociálního státu je kromě jiného spojena se snahou o řešení problému chudoby.

Chudobu můžeme vymezit a chápat různými způsoby. Někteří lidé jsou chudí, protože nedosahují určité minimální výše příjmu, jiní vnímají svoji situaci jako chudobu, ačkoliv mají zajištěné průměrné materiální zabezpečení. Chudobou můžeme označit stav, kdy životní podmínky a uspokojení základních životních potřeb není v nezbytné míře zajištěno dostatečnými zdroji, a kdy tyto zdroje nelze z různých příčin – například kvůli stáří, nemoci, invaliditě, péči o dítě anebo jiného člena rodiny – zvýšit. Zároveň člověk nedisponuje majetkem nebo jinými prostředky, které by mu umožnily dosáhnout alespoň minimální společnosti uznané životní úrovně. Žít v chudobě, znamená žít bez toho, co je pro lidský život nezbytné.

Lze říct, že průvodními znaky chudoby jsou sklíčenost, beznaděj, smutek a starosti. Výsledky výzkumů prováděných v řadě zemí světa ukazují, že chudoba může vznikat především ze dvou hlavních důvodů:

- z nízkých výdělků v zaměstnání,
- z nedostatku zaměstnání.

Nízké výdělky jsou většinou spojeny s nedostatečnou kvalifikací, ale i s tím, že člověk kvůli nějakému handicapu může vykonávat jenom jednoduchou špatně placenou práci. Nedostatek zaměstnání jako příčina chudoby je spojen s dlouhodobou nezaměstnaností, s životem v oblastech, které jsou zaostalé anebo méně rozvinuté a kde je nedostatek pracovních příležitostí. Chudoba se často týká také lidí v důchodovém věku, kvůli nízkým starobním důchodům, zejména lidí, kteří vykonávali v produktivním věku špatně placenou práci a dostávají proto minimální starobní důchod.

Vysoká míra nezaměstnanosti a hlavně dlouhodobá nezaměstnanost jsou ale nejenom příčinami chudoby a z toho plynoucí deprivace¹, ale představují rovněž překážky ekonomického rozvoje určitých oblastí a vedou k tomu, že se chudoba a zaostalost dále prohlubují a opakují: Podnikatelé nechtějí v těchto oblastech investovat a podnikat, protože chudí lidé málo nakupují. To ale vede k nedostatku pracovních příležitostí, lidé jsou zde nezaměstnaní, a tedy chudí. A tam, kde je vysoká nezaměstnanost, tam nikdo nechce investovat... A cyklus se uzavírá a opakuje.

Chudoba může být:

- *absolutní*, která se označuje jako bída, kdy člověk strádá skutečným nedostatkem a nemá uspokojeny základní životní potřeby;
- *relativní*, která se týká lidí z vyspělých (bohatých) zemí, kteří vnímají sami sebe jako chudé, i když netrpí absolutním nedostatkem a mohou mít – ve srovnání s chudými lidmi ze zaostalých zemí – i poměrně vysokou životní úroveň.

Chudoba a to, jak na ni společnost nahlíží, určují do velké míry i podobu sociální politiky a charakter opatření, která ji mají řešit.

Úkol k zamyšlení

Na jedné vědecké konferenci věnované problémům ekonomického rozvoje, vyslovil známý ekonom tuto větu: „Země jsou chudé, protože jsou chudé.“ Rozumíte tomu, co tím chtěl říct?

Řešení:

Uvedená věta vyjadřuje podstatu tzv. začarovaného kruhu zaostalosti: Země, které jsou chudé, potřebují investice. Potřebují investovat do rozvoje a modernizace svých odvětví, do vzdělání svých obyvatel. Na to všechno potřebují peníze, kapitál. Ale protože jsou chudé, tento kapitál jim chybí. Jejich průmysl je zaostalý, chybějící infrastruktura² je brzdou rozvoje ekonomiky. Chybí jim různé druhy dopravního a technického spojení, vzdělávací a kulturní instituce, silnice, letiště, moderní komunikační technologie apod. Protože

¹ *Deprivace* je dlouhodobé neuspokojení základních fyzických anebo psychických potřeb, citové strádání.

nemají kapitál, jsou investice nedostatečné, zaostalá odvětví nevytvářejí dostatečné zdroje pro zajištění konkurenceschopnosti, rozvoj zahraničního obchodu a růst hrubého domácího produktu³. Není dostatek peněz na rozvoj školství a bez kvalitního školství a kvalifikované pracovní síly se ekonomická zaostalost nedá překonat. Na rozsáhlé investice země nemají peníze, protože jsou chudé, a bez rozsáhlých investic zůstanou chudé a zaostalé i nadále.

Jak jsme již zmínili ve třetí kapitole, rozličné otázky týkající se spravedlnosti, sociální a mezigenerační solidarity, sociální politiky a sociálního státu jsou v dnešní době často diskutovány v souvislosti s problémem stárnutí populace.

Úkol k zamyšlení

Co znamená slovní spojení *stárnutí populace*? Proč populace stárne?

Řešení:

Stárnutí populace znamená, že roste podíl obyvatel nad 65 let na celkové populaci. Je to dáno nejenom tím, že se lidé dožívají vyššího věku, ale rovněž tím, že se v populaci rodí málo dětí.

Pro ilustraci uvedeme některé zajímavé údaje z článku⁴ „Věková skladba obyvatel Česka se výrazně promění“, který byl v listopadu 2018 zveřejněn na webových stránkách Českého statistického úřadu (ČSÚ):

Počátkem roku 2018 dosáhl počet obyvatel České republiky 10,61 milionu a byl nejvyšší od konce druhé světové války. Podle nové demografické projekce Českého statistického úřadu se bude počet obyvatel zvyšovat ještě dalších jedenáct let, poté se trend obrátí.

Demografický vývoj následujících desetiletí bude ve znamení stárnutí populace. Počet obyvatel ve věku 65 a více let, který na počátku roku 2018 poprvé přesáhl hranici dvou milionů, by se měl nadále každoročně zvyšovat a kulminovat až na konci padesátých let na úrovni 3,2 milionu. Zastoupení seniorů v populaci by mělo vzrůst ze současných 19 % až k 30 %.

Jaké jsou ekonomické důsledky stárnutí populace? K nejdůležitějším patří:

- a. Růst sociálních výdajů spojených s nutností péče o větší počet lidí

⁴ Celý text článku je dostupný z: <https://www.czso.cz/csu/czso/vekova-skladba-obyvatel-ceska-se-vyrazne-promeni> [citováno 11. 1. 2019].

ve velmi vysokém věku, což bude ještě umocněno rostoucím podílem lidí osamělých (bezdětných, ovdovělých, rozvedených), o které se nepostará nikdo z rodiny.

- b. Růst výdajů na zdravotní péči, protože starší lidé jsou zpravidla více ohroženi nemocemi a mnohá onemocnění mají přímou souvislost s vysokým věkem.
- c. Problémy důchodového systému, protože roste počet lidí v postproduktivním věku na jednoho člověka v produktivním věku apod.

Podívejme se v této souvislosti na některá zajímavá data o vývoji důchodového pojištění, které zveřejnil ČSÚ v článku⁵ „Vybrané údaje o sociálním zabezpečení za rok 2017“. Důchodového pojištění zajišťuje lidi pro případ stáří (starobní důchody), invalidity (invalidní důchody) nebo ztráty živitele (vdovské, vdovecké a sirotčí důchody). Největší položkou výdajů placených z důchodového pojištění jsou starobní důchody. Pro lepší přehlednost jsme údaje uspořádali do tabulky 4.1 na straně 46.

Pro ilustraci ještě doplníme data o vývoji celkových sociálních výdajů⁶ v České republice ve srovnání s těmito výdaji v Evropské unii:

Celkové výdaje na sociální ochranu počítané podle Evropského systému jednotných statistik sociální ochrany (ESSPROS) dosáhly v České republice v roce 2016 cca 900 mld. Kč, což je přibližně 19 % z hrubého domácího produktu. Do těchto výdajů jsou započítány všechny sociální výdaje, tedy: výdaje spojené s nemocí (zdravotní péči), což jsou zejména peněžní podpory vyplácené při nemoci; se stářím (starobní důchody); s invaliditou (invalidní důchody); se smrtí (vdovecké, vdovské a sirotčí důchody); přídavky na děti a další podpora matkám a rodinám s dětmi; podpory v nezaměstnanosti; peněžní podpora pro pomoc s náklady na bydlení; podpora při sociálním vyloučení apod.

Tyto celkové sociální výdaje v České republice pořád absolutně rostou, ale jejich podíl na hrubém domácím produktu od roku 2012 klesá. V roce 2012 tvořily cca 20,4 % hrubého domácího produktu, v roce 2016 už jenom zmíněných 19 %. Pro porovnání: v zemích Evropské unie představuje tento podíl (tj. podíl celkových sociálních výdajů počítaných v metodice ESSPROS

⁵ Celý dokument je dostupný z: https://www.czso.cz/documents/10180/61508170/19002918_cela.pdf/7a796956-8be0-4e94-b0ac-0d661f6ad75b?version=1.6 [citováno 12. 1. 2019].

⁶ Údaje jsou z výše uvedeného článku „Vybrané údaje o sociálním zabezpečení za rok 2017“, viz odkaz v předchozí poznámce pod čarou.

na hrubém domácím produktu) přibližně 29 %, když například ve Francii je to téměř 34 %, v Dánsku a ve Finsku cca 32 % a v Itálii a Nizozemsku cca 30 %.

Tabulka 4.1 Porovnání údajů o starobních důchodech v ČR v r. 2007 a 2017

Zjištěné hodnoty / Rok	2007	2017
Celkové výdaje na důchody ⁷ (v mld. Kč)	282,876	404,460
Podíl starobních důchodů na celkových výdajích na důchody (v %)	72,1	82,4
Podíl celkových výdajů na důchody na hrubém domácím produktu (v %)	7,5	8,2
Podíl celkových výdajů na důchody na výdajích státního rozpočtu ⁸ (v %)	26,5	32,4
Podíl obyvatel nad 65 let věku na celkové populaci (v %)	14,5	19,0
Průměrná výše starobního důchodu celkem	8 761	11 866
Průměrná výše starobního důchodu – muži	9 796	13 093
Průměrná výše starobního důchodu – ženy	7 952	10 772
Podíl průměrného starobního důchodu na průměrné mzdě (v %)	40,6	39,2

Zdroj: Vybrané údaje o sociálním zabezpečení za rok 2017: Dostupné z: https://www.czso.cz/documents/10180/61508170/19002918_cela.pdf/7a796956-8be-0-4e94-b0ac-0d661f6ad75b?version=1.6 [citováno 12. 1. 2019].

(Uspořádání tabulky vlastní, použité údaje z dokumentu pod uvedeným odkazem.)

V diskusích a komentářích, které se týkají sociální politiky a budoucí podoby sociálního státu, se nezdáka objevuje kritika toho, že i když sociální výdaje rok od roku rostou, nevede to ke zlepšení a zkvalitnění parametrů sociální politiky. Od 70. let 20. století se dokonce hovoří o *krizi sociálního státu*. Jak je to možné? Jaké jsou hlavní projevy a příčiny této krize?

⁷ Důchody celkem jsou součtem starobních, invalidních, vdovských a vdoveckých důchodů a sirotčích důchodů.

⁸ Státní rozpočet je centralizovaný peněžní fond, ve kterém se shromažďují vládní příjmy a ze kterého se rozdělují vládní výdaje. Podrobnější informace o státním rozpočtu budou uvedeny v 5. kapitole.

Sociální stát představuje komplikovaný a spletitý systém činností a institucí, které znamenají nejenom obrovskou administrativní zátěž, zaměstnávání velkého počtu lidí – úředníků, ale především vysoké náklady. Složitý sociální systém je těžkopádný a neprůhledný. Komplikované způsoby, kterými lidé musí opakovaně prokazovat své nároky na sociální pomoc, vedou k neustálému růstu byrokracie, k „papírování“ a potřebě vytvářet stále nové a nové kontrolní mechanismy, které by měly zabránit zneužívání sociální pomoci. To všechno je příčinou toho, že se v konečném důsledku téměř polovina prostředků, které stát vybere na sociální účely, spotřebuje na „obsahu“ tohoto systému.

Snaha o zvyšování sociální rovnosti je nákladná, vyvolává růst daní, který se týká všech, nevede tedy k většímu sociálnímu smíru. Sociální stát začíná být považován za nespravedlivý, šíří se jistá „frustrace z rovnosti“. Na straně adresátů sociální pomoci je to proto, že dostávají pořád méně, a na straně lidí, kteří do sociálního systému přispívají, je to proto, že tito lidé nemají vůbec žádnou jistotu, že se jim z odvedených prostředků někdy něco vrátí.

Vše výše uvedené nás může vést k otázce. Co s tím? Sociální stát je drahý a málo efektivní – má vůbec tato instituce nějakou budoucnost?

Zdá se, že v dnešní hektické, informatizované společnosti má spousta lidí spoustu času na přemýšlení o tom, jak lépe uspořádat a zorganizovat lidský život. Zdá se, že mnozí mají důvod a možnost vyjádřit se k tomu, jaká je anebo by měla být, či jaká není dnešní společnost, a co nás v budoucnu (dobrého či zlého) čeká a jistě nemine. V médiích i v různých více či méně odborných textech se zhusta mluví o krizi rodiny, o krizi tradičních hodnot, o tom, že celá společnost prochází krizí. S oblibou se píše o krizi vzdělávací soustavy, o různých politických krizích a samozřejmě o krizi na Blízkém východě, a také na Ukrajině. Častým tématem je rovněž krize sociálního státu. Co to ale přesně znamená? V předcházející části již byly popsány některé charakteristické znaky krize sociálního státu. Jak může tato krize skončit? Co po ní bude následovat?

Úkol k zamýšlení

Co si o krizi sociálního státu myslíte? Jaké jsou – a jsou vůbec nějaké – možnosti, jak ji překonat?

Když ekonomové analyzují krizi jako fázi hospodářského cyklu, vědí, že

po určité době ji velmi pravděpodobně vystřídají pozitivní změny v podobě konjunktury. Co ale vystřídá krizi sociálního státu?

Sociální stát se mění, tak jako se mění jiné instituce v dnešní společnosti, a tak jako se mění a vyvíjí celá společnost. Staré „odumírá“ a vzniká nový svět, nová společnost a s ní nové instituce. Ty konce starého často provázejí velké problémy, které zdánlivě nemají žádné dobré řešení. Ale nakonec přece jedno řešení přijde, to, kterým končí každé umírání. Znáte to určitě z dějepisu: „Král je mrtev, ať žije král!“ Věta, kterou se oznamovalo nejenom úmrtí krále, ale především skutečnost, že na trůn nastoupil nový panovník.

Lidé nemají rádi změny, obávají se nových situací a nových problémů. Léty ověřené (zdánlivě) fungující instituce jim poskytují záruky, se kterými počítají, které jsou pro ně jistotou. A pokud se tyto instituce mění, ve společnosti vzniká napětí. Je to napětí mezi těmi, kteří vědí, že to staré se v původní podobě už nedá zachovat, a proto poukazují na krizi a nefunkčnost toho, co bylo, a těmi, kteří se těmito změnami a tou krizí cítí být ohroženi a bojí se změn. A spolu s tím, jak postupně „odchází“ jedna generace a „přichází“ další, končí agónie starých nefunkčních institucí, které už téměř nikomu nechybějí. V nové společnosti budou totiž vystřídány novými, na jiném principu fungujícími systémy.

Změny ve společnosti mohou být někdy nenápadné, někdy se může zdát, že se dlouho nic neděje, podobně, jako když rostou malé děti a dospívají mladí lidé. Den po dni není vůbec nic vidět: Všimli jste si snad někdy sami na sobě, že když se ráno probudíte, že jste vyšší? Anebo že vypadáte starší? Velmi pravděpodobně ne. A přece se to děje. Den po dni nelze zaznamenat žádnou změnu, ale najednou je z vás dospělý mladý člověk, žádné dítě, které neví, co chce. A pak bude znenadání všechno úplně jiné.

Nová generace vytváří novou společnost, která přináší konec agónie starých institucí, aby se vytvořil prostor pro nový svět. Vy mladí lidé myslíte jinak, než mysleli vaši rodiče, učíte se jinak, pracujete jinak, máte jiné představy o tom, jak budete trávit svůj volný čas a jak chcete žít. A to, co vaši rodiče považují za krizi, vy vnímáte jako očekávaný začátek nové reality.

Sociální stát v podobě, v jaké fungoval desítky let, nemůže dále pokračovat. Je v krizi, jeho krize ale nebude vystřídána konjunkturou. Přerůstá v agónii s neodvratným koncem. Není to ale důvod k pláči. Stávající sociální systém je neefektivní, důchodový systém je v deficitu, trh práce, zcela odlišný od toho, který charakterizoval druhou polovinu 20. století, neumožňuje dostatečnou

tvorbu zdrojů pro sociální státy v jejich dnešní podobě.

Naštěstí nikdo nemá kouzelný proutek, kterým by ze dne na den mohl změnit vše staré a nefunkční v sociálním státě, a nahradit to novým a efektivním systémem. Ta posloupnost změn, ta dlouhá a složitá agónie je vlastně užitečná a velmi důležitá. Umožňuje totiž lidem přijmout a pochopit neodvratnost smrti toho starého mnohem lépe, než jakákoliv „osvícená“ agitace a reklama. A s trochou ironie a nadsázky lze říct, že čím déle bude tato agónie trvat, tím méně zůstane těch, kteří to nebudou ochotni akceptovat.

Některé pesimistické „vize“ budoucnosti totiž jakoby pozapomněly na to, že společnost je živý dynamický systém, ve kterém problémy nejsou pouze zdrojem konfliktů, ale jsou to taky impulzy k hledání řešení, která ji mohou posunout vpřed. Nezapomeňte na to, protože jste to vy, kdo bude tvořit novou společnost.

Nové pojmy a klíčová slova

- chudoba
- stárnutí populace
- starobní důchody
- důchodové pojištění
- celkové výdaje na sociální ochranu

5. Spravedlnost a daně

V úvodu učebnice jsme uvedli, že pojem „spravedlivé daně“ je velmi vágní (neurčitý) a že nám sám o sobě nemůže nic sdělit. Dříve, než se budeme věnovat problematice spravedlnosti ve vazbě na daně, uvedeme několik všeobecných informací o daních.

Daně jsou hlavními příjmy státního rozpočtu. Státní rozpočet je centralizovaný peněžní fond, ve kterém se shromažďují vládní příjmy a ze kterého se rozdělují vládní výdaje.

Příjmy státního rozpočtu jsou především daně, dále nedaňové a kapitálové příjmy a přijaté transfery. **Daně** v ČR jsou přímé a nepřímé. U **přímých daní** je možné přesně specifikovat subjekt, který bude daň platit, přičemž je poplatník (tedy ten, kdo daň hradí) zároveň plátcem (tedy tím, kdo daň odvádí státu). Přímé daně jsou **důchodové** (daň z příjmů fyzických osob, daň z příjmů právnických osob) a **majetkové** (daň z nemovitých věcí, daň z nabytí nemovitých věcí a silniční daň). **Nepřímé daně** se označují jako daně ze spotřeby, protože jsou zahrnuty v ceně zboží nebo služeb nakupovaných poplatníkem. Státu pak daň zaplatí příslušný obchodník, tedy plátcem. K nepřímým daním patří spotřební daň a daň z přidané hodnoty. Mezi daňové příjmy dále řadíme **pojistné na sociální zabezpečení** (odváděné do státního rozpočtu), do kterého patří nemocenské pojištění, důchodové pojištění a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti, a **pojistné na veřejné zdravotní pojištění** (odváděné zdravotní pojišťovně).

Výdaji státního rozpočtu jsou vládní nákupy statků a služeb, a transfery. **Vládní nákupy statků a služeb** jsou výdaje státních institucí; například nákupy počítačů a automobilů pro ministerstva, armádní nákupy, platy státních zaměstnanců apod., zatímco **transfery** jsou výdaje související s přerozdělováním; například starobní důchody, podpory v nezaměstnanosti, nemocenské dávky, přídavky na děti, dotace zemědělcům, platby zdravotního pojištění za děti, důchodce, a další sociální výdaje.

Rozdíl mezi příjmy a výdaji tvoří **saldo** státního rozpočtu: pokud jsou příjmy nižší než výdaje, vzniká **schodek** tedy **deficit státního rozpočtu**, pokud jsou příjmy vyšší než výdaje, vzniká **přebytek státního rozpočtu**.

V roce 2019 dosáhly příjmy státního rozpočtu ČR 1 523,2 mld. Kč, výdaje 1 551,7 mld. Kč, rozpočet tedy skončil schodkem ve výši 28,5 mld. Kč.

Všeobecně můžeme říct, že daňová soustava v každé zemi by měla být *efektivní a spravedlivá*. Jenomže: co to vlastně znamená? Zatímco zásadu efektivnosti daňové soustavy lze vymezit poměrně jednoznačně, zásada spravedlnosti může být realizována mnoha zcela odlišnými způsoby.

Efektivní je daňová soustava za předpokladu, že:

1. představuje pro poplatníky co nejmenší administrativní zátěž. To znamená, že jak výpočet výše daně, tak i vyplňování daňového přiznání by měly být co nejjednodušší, měly by pro poplatníka představovat co nejmenší ztrátu času i peněz, například v souvislosti s tím, že si musí zaplatit daňového poradce apod.
2. poplatníky nebude motivovat k tomu, aby ve snaze vyhnout se vyšší daňové zátěži omezovali své investice či jiné aktivity.
3. obsahuje co nejméně výjimek, pro určité skupiny poplatníků, protože to je vždy spojeno s nutností kontroly jejich oprávněnosti ze strany státu a vyššími administrativními náklady pro stát.
4. je stát úspěšný při vybírání daní, to znamená, že vybere (inkasuje) předepsané daně v maximálně možné výši.

Úkol k zamyšlení

Zamyslete se například nad daní z příjmu fyzických osob, kterou lidé platí ze svých mezd a platů. Jak bychom ji stanovili maximálně efektivně? Aby v maximálně možné míře vyhovovala všem čtyřem výše uvedeným podmínkám?

Řešení:

Maximálně efektivní by byla *paušální daň* z příjmu. Paušální daň znamená, že všichni poplatníci platí daň ve stejné výši. Odpadla by všechna administrativa kolem vyplňování daňového přiznání, nikdo by neměl důvod snažit se kvůli vyšším daním omezovat své investice či podnikání, nebylo by potřebné kontrolovat výjimky pro různé poplatníky, protože žádné výjimky by nebyly, stát by velmi snadno dokázal kontrolovat výběr daně a inkasovat ji s minimální administrativní zátěží.

Na první pohled to vypadá ideálně, jako by paušální daň neměla žádnou chybu. Tak proč už nebyla dávno zavedena? Anebo je v ní nějaký problém?

Použití paušální daně by bylo spojeno se dvěma problémy: Prvním je stanovení velikosti daně tak, aby zajišťovala dostatečně vysoké příjmy do státního rozpočtu. Kdyby například – a teď uvažujeme čistě teoreticky – ministerstvo financí vypočítalo, že je nezbytné, aby paušální daň z příjmu byla 8 000 Kč, byla by tato daň pro hodně poplatníků neúnosná. Připomeňme, že od 1. ledna 2020 je výše minimální mzdy v České republice 14 600 Kč.

Druhým a neméně závažným problémem paušální daně by byla její *nespravedlnost*. I kdybychom předpokládali, že daň by nebyla stanovena tak vysoko, a tedy by pro mnohé poplatníky nebyla tak neúnosná, jako výše uvedených 8 000 Kč měsíčně, ale například „jenom“ 4 000 Kč, i tak by představovala zcela nepřijatelné rozdíly v daňové zátěži pro lidi různě vysokými příjmy. Pro člověka s minimální mzdou, tedy aktuálně 14 600 Kč, by daň 4 000 Kč představovala více než 27 % z hrubé mzdy. Pro někoho, kdo měsíčně vydělává například 50 000 Kč, by ale daň tvořila jenom 8 % z hrubého příjmu, a pokud by někdo měl hrubou měsíční mzdu například 100 000 Kč, platil by daň ve výši pouhých 4 % ze své hrubé mzdy. A samozřejmě, že pro lidi s ještě vyššími příjmy by toto procento bylo ještě nižší.

A tím jsme se dostali k problému spravedlnosti ve vztahu k daním. Spravedlnost daní je v ekonomické teorii¹ posuzována na základě dvou principů, principu užitku a principu schopnosti platit:

Princip užitku říká, že lidé by měli platit daně podle toho, jaký užitek získávají ze služeb poskytovaných státem. Například předmětem silniční daně jsou u nás všechna silniční vozidla s tuzemskou státní poznávací značkou použitá v ČR k podnikání anebo v souvislosti s podnikáním. Je tedy logické, že tuto daň, jejíž výnos by měl sloužit k financování výstavby a oprav silnic, platí podnikatelé.

Princip schopnosti platit říká, že daně by měly být stanovovány tak, aby představovaly pro poplatníky únosnou zátěž. Uplatňování tohoto principu je spojeno s dosahováním vertikální a horizontální spravedlnosti.

¹ Viz například: MANKIW, N. G.: *Zásady ekonomie*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-891-1, s. 260-267.

Vertikální spravedlnost znamená, že lidé, kteří mají vyšší schopnost platit, by měli platit vyšší daně.

Horizontální spravedlnost znamená, že ti, co mají (přibližně) stejnou schopnost platit, by měli platit (přibližně) stejné daně.

Uplatňování zásad vertikální a horizontální spravedlnosti ale zdaleka není bez problémů. Proč?

Podívejme se nejdříve na první zásadu – vertikální spravedlnosti. Každý bude nejspíš souhlasit s tím, že ten, kdo má vyšší příjmy, a tedy má větší schopnost platit, by měl platit vyšší daně. Ale jak vysoké by tyto daně měly být? Kdybychom zůstali u daně z příjmu fyzických osob, kterou jsme se zabývali při našich úvahách o paušální dani, můžeme si představit tři úplně odlišné daňové systémy: *proporcionální*, *regresivní* a *progresivní*.

- ✓ Proporcionální daňový systém znamená, že všichni poplatníci platí stejný podíl ze svého příjmu, daň je tedy u všech vypočítána jako stejné procento ze mzdy. Lidé s vyššími příjmy platí samozřejmě absolutně vyšší daně než ti, jejichž mzdy jsou nižší.
- ✓ Regresivní daňový systém znamená, že lidé s vyššími příjmy platí menší podíl než lidé s nižšími příjmy, ale i tak jsou jejich daně v absolutním vyjádření vyšší, než daně lidí s nižšími mzdami.
- ✓ Progresivní daňový systém znamená, že lidé s vyššími příjmy platí větší podíl než lidé s nižšími příjmy. Vyšší mzdy tedy znamenají vyšší daně, a to jak absolutně, tak i relativně.

Všechny tři uvedené daňové systémy, tedy proporcionální, regresivní i progresivní, jsou v souladu s principem horizontální spravedlnosti, a přitom by uplatňování každého z nich bylo spojeno s úplně odlišnou výší daní pro poplatníky se stejnou schopností platit.

Uplatňování zásady vertikální spravedlnosti by bylo na první pohled jednodušší. Ale i tady narážíme na řadu problémů. Pokud mají například kolegové Horác Bačkůrka a Justus Podkova stejnou hrubou mzdu 40 000 Kč, neznamená to automaticky, že mají stejnou schopnost platit. Horác Bačkůrka může být svobodným mužem, který využívá své příjmy sám pro sebe, zatímco Justus Podkova může mít tři děti a manželku na mateřské dovolené, má tedy

rozhodně menší schopnost platit daně než jeho svobodný kolega. Nicméně, tyto rozdíly je daňový systém zpravidla schopen vyřešit – například pomocí odečitatelných položek, které zohledňují sociální situaci poplatníka.

Výše uvedené úvahy jasně ukazují, že naplňování principu spravedlnosti u daní nese s sebou řadu problémů a protikladů. Navíc není spravedlnost jediným principem, který by měl být pro tvorbu daní určující. Důležitá je rovněž efektivnost daňového systému a také respektování principu solidarity. Pokud má stát naplňovat své cíle v sociální a dalších oblastech, musí mít na to peníze. A tyto peníze nemůže získat jinak než od lidí, daňových poplatníků. Konečná podoba daňové soustavy je vždy určitým kompromisem mezi spravedlností, solidaritou a efektivností. Všechny tři principy nikdy neztvrdí najednou. Každý totiž táhne daňový systém jiným směrem. A na to bychom neměli zapomínat, když vidíme billboard s heslem: „Spravedlivé daně“.

Nové pojmy a klíčová slova

- příjmy státního rozpočtu
- výdaje státního rozpočtu
- saldo státního rozpočtu: přebytek, schodek
- přímé daně
- nepřímé daně
- efektivní daňová soustava
- paušální daň
- princip užitku ve vztahu k daním
- princip schopnosti platit ve vztahu k daním
- vertikální spravedlnost
- horizontální spravedlnost
- proporcionální, progresivní, regresivní daňová soustava

Závěr

V úvodu této učebnice jsme uvedli, že volba problematiky spravedlnosti a solidarity v rámci výukového bloku *Informační média - rozvoj kritického myšlení v závislosti na druhu dostupných informací, porozumění médiím* nebyla náhodná. Sociální otázky, sociální politika, či spravedlnost a solidarita v sociálním státě se v té či oné podobě týkají nás všech. Někoho proto, že je na sociální pomoci do určité míry závislý (někdo je na ni dokonce zcela odkázán), někoho naopak proto, že má to štěstí být tím, kdo do sociálního systému především přispívá. A pokud si myslíte, že to není žádné velké štěstí, tak se někde stala chyba: Nebylo přece naším cílem zvládnout několik definic. Chtěli jsme, abyste byli schopni a ochotni věci promyšlet, a ne jenom klikat na desítky různých pojmů a nasávat jako houby po dešti myšlenky jiných. Protože pouze tak budete schopni se neztratit v moři informací, které vás denně zaplavuje, a posunout se ve svém vzdělání a životě dál. Důležité je porozumět, vidět souvislosti a umět přemýšlet ve správných pojmech.

Mám za to, že už vás všechny napadlo, proč považuji za šťastné ty lidi, kteří mohou především přispívat do sociálního systému, podobně jako by podle mého názoru měli být šťastní lidé, kteří platí vysoké daně. No, možná že označení „šťastní“ není úplně nejvhodnější, protože skutečnost, že máte vysoké příjmy a jste bohatí, ještě sama o sobě není vždy zárukou ani důvodem ke štěstí. Ale rozhodně jsou lidé s vysokými příjmy šťastnější v tom, že se mohou vyhnout mnoha starostem, které s sebou nesou chudoba a materiální nedostatek.

Sociální otázky patří k lidsky i politicky citlivým tématům. Je možné je využít i zneužít k získání voličů, protože na jednoduchá řešení lidé často a rádi slyší. Ale já pevně doufám, že vy budete ve svém životě schopni nejenom hledat správné cíle, ale i nacházet vhodné cesty k jejich dosažení. Protože, jak praví stará moudrost: „Pokud je cesta k dosažení dobrého cíle špatná, přestává být cíl dobrý.“ Přeji vám, abyste na to nezapomněli. Anebo si myslíte, že je lepší řídit se zásadou: „Účel světí prostředky“?

Použitá literatura

- ALLPORT, G. W.: *O povaze předsudků*. Praha: PROSTOR, 2004. ISBN 80-7260-125-3.
- ARISTOTELÉS: *Etika Nikomachova*. Praha: Rezek, 2009. ISBN 978-80-86027-29-6.
- BOBBIO, N.: *Pravice a levice: důvod a rozdělení politické scény*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-012-8.
- BRADNOVÁ, H., ed. aj. *Encyklopedický slovník*. Praha: Odeon, 1993. ISBN 80-207-0438-8.
- CEJPEK, J.: *Informace, komunikace a myšlení*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1037-X.
- DUBEN, R.: *Neziskový sektor v ekonomice a společnosti*. Praha: Codex Bohemia, 1996. ISBN 80-85963-19-1.
- FRIEDMAN, M.: *Kapitalismus a svoboda*. Praha: Liberální institut, 1994. ISBN 80-85787-33-4.
- GIDDENS, A.: *Sociology: A brief but critical introduction*. London: Macmillan Education, 1982. ISBN 978-0155055544.
- GIDDENS, A.: *Třetí cesta a její kritici*. Praha: Mladá Fronta, 2004. ISBN 80-204-1208-5.
- GOODIN, R. E.: Stabilizing Expectations: The Role of Earnings – related Benefits in Social Welfare Policy.(1990). In: GOODIN, R. E. – MITCHELL, D. (eds.). *The Foundations of the Welfare State. Volume I*. Cheltenham – Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, 2000. ISBN 1 85898 796 2 (3 volume set), s. 234-257.
- HAYEK, F. A.: *Právo, zákonodárství a svoboda (Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie). Svazek 2) Fata morgána sociální spravedlnosti*. Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0309-6.
- HOBBS, T.: *Leviathan aneb Látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha: Oikymenh, 2009. ISBN 978-80-7298-106-9.
- HRBKOVÁ, J.: Mladí lidé a sociální politika: implikace pro sociální smír. In: *Ekonomický časopis*, 2013, roč. 61, č. 7. Bratislava, Ekonomický ústav SAV. ISSN 0013-3035, s. 700-721.
- HRBKOVÁ, J.: *Spravedlnost v sociální politice a její dopady na regiony*. (Disertační práce). Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, 2014. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/268223645_Justice_in_Social_Policy_and_its_Impact_on_Regions

- HRBKOVÁ, J. a kol.: *Společenské vědy pro techniky*. Praha: Grada Publishing, 2015. ISBN 978-80-247-5588-5.
- HRBKOVÁ, J.: Agónie sociálního státu: realita, fikce, anebo politicky motivovaný experiment? In: *Experiment*. Praha: ČVUT, Fakulta stavební, 2015, čl. č. 3. ISBN 978-80-01-05755-1, s. 22-31.
- KOTÝNKOVÁ, M.: *Trh práce na přelomu tisíciletí*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 2006. ISBN 80-245-1149-5.
- KREBS, V. a kol.: *Sociální politika*. Praha: ASPI, 2007. ISBN 978-80-7357-276-1.
- MANKIW, N. G.: *Zásady ekonomie*. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-891-1.
- LINHART, J. – VODÁKOVÁ, A. – KLENER, P. (eds.): *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
- LOCKE, J.: *Dvě pojednání o vládě*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. Filozofická knihovna, 1965.
- MARHOUNOVÁ, J.: *Otázky bez podpisu*. Praha: Albatros, 1992. ISBN 80-00-00186-1.
- MLČOCH, L.: *Ekonomie důvěry a společného dobra: Česká republika v Evropské unii: pokus o nástin perspektivy*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1188-0.
- NAKONEČNÝ, M.: *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha: Academia, 1997. ISBN 80-200-0625-7.
- NAKONEČNÝ, M.: *Sociální psychologie*. Praha: Academia. 1999. ISBN 80-200-0690-7.
- PEARCE, D. W.: *Macmillanův slovník moderní ekonomie*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85605-42-2.
- POTŮČEK, M.: *Sociální politika*.: Sociologické nakladatelství, 1995. ISBN 80-85850-01-X.
- RAWLS, J.: *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85605-89-9.
- TOMEŠ, I.: *Sociální politika: teorie a mezinárodní zkušenost*. Praha: Socioklub, 2001. ISBN 80-86484-00-9.
- VEČEŘA, M.: *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Praha: SLON, 2001. ISBN 80-85850-16-8.
- VÝROST, J. – SLAMĚNÍK, I.: *Sociální psychologie – Sociální psychologie*. Praha: ISV, 1997. ISBN 80-85866-20-X.

Manuál je nedílnou součástí nového vzdělávacího programu
**Informační média - rozvoj kritického myšlení v závislosti
na druhu dostupných informací, porozumění médiím**
který je vytvořen v rámci projektu financovaného z OP VVV:
„Informace pro rozvoj demokratické společnosti“,
reg. č. CZ.02.3.68/0.0/0.0/16_032/0008181.

Autor: Jana Hrbková

I | R
D | S

INFORMACE
PRO ROZVOJ
DEMOKRATICKÉ
SPOLEČNOSTI

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

